

Ismertetések és bírálatok.

Indogermán nyelvészeti folyóirat.

Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, herausgegeben von *Karl Brugmann* und *Wilhelm Streitberg*. Strassburg, Trübner. I—VIII. köt. 1892—1898.

E cím alatt BRUGMANN KÁROLY, az indogermán összehasonlító nyelvtudománynak jelenleg legkiválóbb művelője, és tanítványa STREITBERG VILMOS 1891-ben folyóiratot indítottak meg, mely mindenképen megérdemli, hogy mi is behatóbban tudomást vegyünk róla. Ha általában igaz az, hogy a tudomány ma folyóiratokban fejlődik, akkor különösen ennek a folyóiratnak van fontossága: igazi gyülekező helye ez a legjelesebb kutatóknak, a kik az indogermán nyelvészet egyes ágaival foglalkoznak. Munkáik eredményei első sorban és legnagyobb mértékben magára az indogermán nyelvtudományra nézve becsesek, azonban tanulóságot meríthetnek belőlök az egyéb nyelvekkel foglalkozók is. Ennélfogva talán nem minden haszon nélkül való munkát végzek, ha az eddig megjelent köteteket most összefoglalólag, a jövőben megjelenőket külön-külön ismertetem e folyóirat hasábjain. (Az egyes kötetek cikkeit tárgyaik szerint csoportosítom.) Megjegyzem még, hogy e folyóirat mellékleteképen STREITBERG szerkesztésében az *Anzeiger für indogerm. Sprach- und Altertumskunde* cz. kritikai folyóirat jelenik meg, a mely az egyes nyelvészeti munkákról szóló bírálatokat közöl és az idg. nyelvtudomány irodalmának bibliographikus összeállítását adja. (Az *Indogermanische Forschungen* szokásos rövidítése: *IdgF.* vagy *IF.*; a mellékleté: *IFAnz.*)

I.

Az első kötetet a szerkesztőknek, BRUGMANNNAK és STREITBERGNEK *Zu Franz Bopps hundertjährigem Geburtstage* című cikke nyitja meg. Az indogermán összehasonlító nyelvtudomány megalapítója születésének

századik évfordulója (1891 szept. 14.) alkalmából vázolja az ő elévülhetetlen érdemeit, visszatekintenek e tudomány 75 éves múltjára és kifejtik, mely úton-módon haladhat e tudomány a jövőben. E cikk ekkép mintegy programját adja a folyóiratnak, a mely az indogermán nyelv- és kulturtörténet kutatásának van szentelve. Az indogermán nyelvtudománynak nem lehet az az egyetlen feladata, hogy az idg. ősnyelv helyreállítását kísérelje meg: történeti tudománynak nem lehet olyasmi a főtárgya, a minek létezéséről történeti emlékek nem szólnak, a minek ismerete csupán következtetések bonyolódott rendszerén alapszik. E tudomány igazi feladata az, hogy az idg. nyelvek fejlődésének menetét a maga egészében, a távol multnak leg-homályosabb korszakától az eleven jelennek világos nappaláig kutassa, s kimutassa azokat a törvényeket, a melyek ama fejlődésnek irányára határozó befolyással voltak. A múlt és a jelen kiegészítik egymást: nem értik meg a másikat azok, a kik a múltnak ismerete nélkül lépnek elébe, de a múlt is néma marad azoknak a kérdő szavára, a kik nem tanulták meg a mai napnak hangjára figyelni. Azért nem is szabad az általános idg. nyelvtudomány és az egyes nyelvre vonatkozó kutatás között ellentétet megállapítani. Valamely egyes nyelv tudományos vizsgálatának is csak egy módszere lehet: a történeti.

Bopp módszeres eljárása lényegében opportunistikus volt; tudományos kutatásában esetről-esetre határozott. A nyelvtudomány azonban idővel mindinkább szükségét érezte annak, hogy számot adjon azokról a vezérelvekről, a melyeknek segítségével egy-egy probléma megoldását előmozdíthatni. A véletlen köre mind szűkebbre szorult s mindinkább utat tört a *törvényszerűség* eszméje. Kiderült az *analogia* fontossága, — természetes, hogy ennek feltételei is pontosabb megállapításra szorultak a végből, hogy a magyarázatnak evvel az új eszközzel igazán módszeresen lehessen élni. Ekkép az idg. nyelvtudomány terén is mind jobban érvényesült az az elv, a mely a tudomány más ágaiban máris fényes eredményekre vezetett: *a jelennek a múltra való projectiója*. Régebben azt vélték, hogy a történet-előtti és a történeti korszak, a 'nyelvalkotás' és a 'nyelvrombolás' ideje között mély űr tátong: most azt mondjuk, hogy a nyelv életében nyilvánuló lelki műveletek évezredekkel ezelőtt sem lehettek lényegesen mások, mint ma. A nyelvnek mind behatóbb lélektani vizsgálata karöltve a physiologiai kutatásnak mindinkább finomuló eljárásával kétségkívül dúsan fog még gyümölcsözni. — Még egy irányban van még az idg. nyelvtudománynak hivatása: az idg. kulturtörténetre vonatkozó kutatással szemben. Itt csak a segédtudomány szerepe jut neki, de nagyon fontos segédtudományé. GRIMM JAKAB és KUHN ADALBERT gondolata volt az, hogy a nyelvi anyagot régen letűnt

nemzedékek élete viszonyainak földéítésére lehet felhasználni, — azóta az idg. régiségtudomány kérdéseinek megoldását leginkább a nyelvtudomány mozdította elő.

Ily irányban — ekkép fejezik be az *Indogermanische Forschungen* szerkesztői bevezető cikkelyöket — akar e folyóirat is működni; az ő jelszava is az, a mi minden tudományos kutatásé: *Non ridere, non lugere neque detestari, sed intellegere!*

Ez első kötetnek ezután következő értekezései közül az első általános érdekű nyelvészeti kérdést tárgyal: ez NOREEN A. cikke: *Über Sprachrichtigkeit*. Tartalmát nem szükséges e helyen ismertetnem: bő kivonatát adta e folyóiratban SEBESTYÉN KÁROLY (*A nyelvhelyesség*, NyK. 23 : 215. s k. 1.). Noreen svéd nyelven írt értekezésének átdolgozója, JOHANNSON ARVID, azonban külön cikkben is fűzött hozzá észrevételeket (*Zu Noreens Abhandlung über Sprachrichtigkeit*) s e bíráló és kiegészítő fejtegetésekről czélszerű lesz itt is megemlékeznünk. JOHANNSON abban igazat ad NOREENnek, hogy a nyelvhelyesség dolgában nem a többség általános nyelvhasználat a döntő, azonban azért mégis bizonyos 'általános használat'-ot tart szabályozó normának, csakhogy ezt a beszélőknek, illetőleg íróknak nem a mennyisége, hanem a minősége határozza meg. Nem a többség kifejezése módja helyes, hanem az a nyelv, melylyel a jeles írók és szónokok élnek. Rég ismeretes álláspont ez: a régiek közül elég QUINTILIANUSRA emlékeztetni; újabban ily értelemben nyilatkoztak PAUL és BEHAGHEL is. Itt persze az a kérdés, hogy mi az, a mi valamely író műveit stilisztikailag értékesekké teszi. E tekintetben egy pár általános tételt fejt ki; e mellett azonban arra utal, hogy bizonyos általános stílérzék fejlődött ki, a mely szerint úgysem lehet kétség arra nézve, mely írókat kell jó stilisztáknak mondani. Az újabb német írók közül pl. Freytagot, Heysét, Kellert, Rankét körülbelül egyértelműleg mintaszerű stilisztáknak szokták tekinteni, a nélkül hogy stílusukat behatóbb vizsgálat tárgyává tették volna. — Ezután részletesen bírálhatja NOREENnek úgyn. 'rationalis', jobban mondva 'czélszerűségi' álláspontját. NOREEN főelve ('legjobb az a nyelvhasználat, a mely a hallgatóval legjobban közli a közölni valót; helytelen, ha erre nem képes; a mi emitt jó, amott rossz lehet') nemíszolgálhat általános norma alapjául: annyiféle a beszélő és a hallgató, hogy a nyelvhelyességnek is megannyi fajának kellene lennie. Wrangelnek, a híres hadvezérnek, a grammatika tudvalevőleg nem volt erős oldala s épúgy ő maga is gyorsabban fogta fel azt, a mi az ő sajátos nyelvhasználatának megfelelt: vajjon ez azért megfelelt-e a 'nyelvhelyesség' követelményeinek? NOREEN továbbá a társalgás nyelvét tartja szem előtt, holott, ha már norma felállításáról van szó, kétségkívül ajánlatosabb az általánosabb

érvényű irodalmi nyelv prózai alakját választani. A társalgás nyelvében nincs meg a helyes kifejezésre való tudatos törekvés, itt inkább a kényelmességre való igyekezet, a szokásoshoz való ragaszkodás van meg. Csupán a czélszerűségi felfogás alapján sokszor nem is bírjuk eldönteni, hogy mi a helyes, pl. *trotz des Regens* ép oly könnyűséggel mondható és érthető meg, mint *trotz dem Regen*, melyik már most a helyesebb kifejezés? — NOREEN czélszerűségi elméletében nagy tért enged az *analogiának*; már FLODSTRÖM szemére vetette, hogy a nyelvhelyesség kérdésében nagyon is elhanyagolja a hangtörvények szempontját. Az analogikus kiegyenlítődés következtében egyfelől új formák kapcsolódnak össze, ezzel szemben másfelől megszakad az eddigi kapcsolat: ennél fogva analogikus képzéseket ép a nyelvhelyesség szempontjából bajos föltétlenül ajánlani. Nem lehet föltétlenül állítani, hogy úgyn. szabálytalan, izolált alakok használata megnehezíti a beszélést és megértést, — az idegenre nézve talán igen, de a született németre nézve nem fog nehézséggel járni, hogy pl. a *gut* és *besser* közötti kapcsolatot megtalálja. — A formákban való gazdagságot nem kell bajnak tartani; mennél nagyobb e gazdagság, annál érthetőbb lehet a beszéd, a mondatszerkesztés változatosabb lehet, a beszélő nincsen egy meghatározott szórendhez kötve.

JOHANNSON behatóan fejtegeti az *idegen szók* kérdését is. Szerencsésen elmúlt az az idő, úgymond, a mikor minden idegen szót feleslegesnek és lefordíthatónak tartottak és pl. *Leutnant der Gardekavallerie* helyett ezt akarták írni: *Statthalter der Leibwachgaulei*. Vannak bizonyos szempontok, a melyekből egy-egy idegen szót szükségesnek kell tartanunk. Ezek a következők: 1. Érintetlenül kell hagyni oly idegen szókat, a melyek régi időkből maradtak ránk, ha hangalak, képzésmód és helyesírás dolgában már nem különböznek a nyelv eredeti szavaitól s így meghonosúltaknak tekinthetők (pl. ném. *Keller*, *Vers*). 2. Meg kell tartani azokat az idegen szókat, a melyeknek pótlására nincsenek teljesen megfelelő, mintaszerű íróktól szentesített hazai szók. «*Wer ein Fremdwort ächtet — úgymond — und dann erst Ersatz zu schaffen sucht, schädigt die Sprache*». 3. Megtartandók a hivatalos használatban elterjedt idegen szók s a tudomány, művészet és ipar műszói. 4. Idegen szó használható akkor, ha bizonyos árnyalatokat akarunk kifejezni vagy kifejezésbeli változatosságra törekszünk. Az idegen szó pl. alkalmas arra, hogy valamit kisebbítsünk, nevetségessé tegyünk, hogy szándékosan lapos kifejezéssel éljünk (v. ö. pl. a *Mamsell* és *Fräulein*, *Parapluie* és *Regenschirm*, *Courage* és *Mut* kifejezéseket). — Más esetekben azonban tartózkodni kell idegen szók használatától. E használat ellen főleg a következő tekintetek szólanak: 1. A hazafiság oka, mivel az idegen szók gyakran az elnyomás, a nemzeti érzés súlyedése korának emlékei. 2. Az

idegen szók nehezen vagy épen nem asszociálódnak a már ismert nyelvi alakokkal. Használatuk gyakran homályossággal jár. A nemzetközi érintkezést épen nem könnyítik meg; az idegenre nézve nem nagy könnyebbség az, ha valamely nyelvben nemzetközi szakkifejezések használatosak, azért mégis csak külön meg kell tanulnia az illető nyelvet. A tudomány, művészet és ipar lehet kosmopolita, a nyelv ne legyen az. 3. A nyelv egységes voltára való tekintet (die Rücksicht auf die Einheitlichkeit der Sprache) is ellene szól az idegen szók használatának, a németben pl. körülbelül 250,000 eredeti szó mellett már mintegy 70,000 idegen szó használatos! 4. Az idegen szóktól tartózkodó mintaszerű írók példája is ellene szól használatuknak. — Értekezése végén JOHANNSON kifejti, hogy a nyelvhelyesség dolgában pusztán a czélszerűségi álláspontra helyezkedni veszélyes dolog: a nyelvből valóságos volapük válhatnék. Szerencsére nem is lehet mindent keresztülvinni, a mi czélszerűnek látszik: határt szabnak a történetileg fejlődött viszonyok. NOREEN czélszerűségi elvei legfeljebb oly esetekben alkalmazhatók, a melyekre nézve a jó prózáírók nyelvhasználatában eltérés van. — Nem kell attól tartani, hogy a nyelvhelyességnek ezen felfogása alapján a jeles írók túlságos hatalomra tesznek szert: az ő hatalmuk a néptől ered, ezekben a dolgokban ők a nemzet képviselői és törvényhozói. Törvényeik addig érvényesek, a míg rendelkezéseiket újabb törvényhozók meg nem másfjtják.

Általános indogermán nyelvészeti tárgyú az első kötetnek legterjedelmesebb dolgozata: HIRT HERMANNnak *Vom schleifenden und gestossenen Ton in den indogermanischen Sprachen* cz. értekezése. Mindenekelőtt a hangsúly fontosságáról szól s arra utal, hogy a legtöbb hangváltozás tőle függ. Biztosnak tartja, hogy az idg. nyelvekre vonatkozólag azt a kétféle hangsúlyminőséget kell megkülönböztetni, a melyet a görögben *acutus* és *circumflexus*, a litvánban *éles* (gestossen) és *nyújtott* (schleifend) néven ismerünk. Megjegyzendő, hogy ezek a hangsúlyminőséghez nincsenek a szóhangsúlyhoz kötve: előfordúlhatnak hangsúlytalan szótagokban épúgy, mint hangsúlyosakban, csak hogy emezekben világosabban észrevehetők. E különbségeket aránylag legtöbb biztossággal a végszótagokban lehet kimutatni. Összeállítja a litván és görög nyelvben egyező eseteket; éles hangsúlyú pl. az *a*-ragozás egyes sz. nominativusa: gör. *τημή*, litv. *rankà*, ellenben nyújtott hangsúlyú a genitivus: gör. *τημῆς*, litv. *rankòs*. A kétféle hangsúlyminőség nyomait az indben is ki lehet mutatni. — Nyújtott hangsúlyozás általában két szótag összevonása, illetőleg az utolsó magánhangzó synkopéje esetén állott be, pl. gör. *τρεις* **treies*-ből.

Értekezése második részében HIRT a germánságban kutatja a két-

féle hangsúlyozás nyomait. — Az elfogadott szóvégi törvényekkel szemben azt igyekszik bebizonyítani, hogy voltak oly hosszú vocalisú szóttagok, a melyeknek sohasem volt nasalis a végükön és mégsem rövidültek meg, pl. g. *aftaró*, *aljaþró* határozósók, a melyek régi -d végű ablativusok. Másrészt voltak nasalis-végű szóttagok is, melyek mégis elvesztették hosszúságukat, pl. a *iē*-tövek régi accusativusa: **bandiēn*: g. *bandja*. A helyes magyarázat szerinte az, hogy az éles hangsúlyú hosszú szóttagok másképp fejlődtek, mint a nyújtott hangsúlyúak: az előbbieket (v. ö. **bandiēn*) megrövidülnek, az utóbbiak megőrzik hosszúságukat (amaz a határozók végszóttagjában -ō- volt). — Egyéb nyelvekben, főleg a latinban és a keltában nem sikerült e kétféle hangsúlyminőség nyomait megtalálni. Végül kimutatja, hogy a hangsúlyminőségnek fontossága volt az ósidg. sandhi eseteiben is, azonban ez eseteket nem lehet általános szabályokba foglalni. (Az idg. hangsúlyminőségekre vonatkozó kérdéseket HIRT, később említendő cikkein kívül, újabban külön összefoglaló munkában tárgyalta: *Der indogermanische Akzent*. Strassburg 1895.)

STREITBERG *Betonte Nasalis sonans* cz. cikkében mindenekelőtt az idg. ősnyelvben végbement vocalis-gyengülésről szól. Az ősnyelv legrégibb korszakában csak az *e*, *a*, *ā* és *o* vocalisok és hosszú változataik voltak szóttagképzők, akár főhangsúly volt rajtuk, akár nem. Az ősnyelvnek egy újabb korszakában, mikor a hangsulynak expiratorikus eleme erősebben kivált, a nem-főhangsúlyos szóttagok gyengültek; ekkor fejlődtek ki a gyengébb vocalisok: *ə*, *i*, *u*, *ɣ*, *ɮ*, *ŋ*, *ŋ*. Ismét később, különféle hatások következtében, az ily gyengült vocalisra is eshetett a hangsúly; e másodlagos hangsúly azonban nem változtathatta meg lényegesen a gyengült vocalisok minőségét. Ennélfogva az *ŋ*, ha hangsúlyossá vált (*ŋ̄*), minőségileg nem változott, s ezért az indben és görögben mind az *ŋ*, mind a *ŋ̄* hangnak egyképen *a* a törvényes megfelelője, pl. idg. **ŋ̄am̄tos*, ind. *ágata*, gör. *ἄβατος*. (Ha a görögben az *ŋ̄* megfelelőjéül *av*-t találunk, ez contaminatio eredménye, pl. -*avti* az -*ovti* és -*ati* contaminatiójából keletkezett.) Ha az óindben előfordul *an*, európai nyelvekben *en* s *e* mellett *on* is, ennek semmi köze a hangsúlyos nasalis sonanshoz; az *en*, *on* oly szóttagokban maradt meg, a melyekre a szóhangsúly esett, itt tehát reductiónak egyáltalában nem is volt helye. Arra az ellenvetésre, hogy mit keres ez az *e/o* az athematikus ragozásban, STREITBERG azt feleli, hogy thematikus és athematikus ragozás nem teljesen elkülönített világok: az athematikus alakok régibb thematikus formákból fejlődtek reductio útján.

WACKERNAGEL JAKAB *Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung* cz. értekezésében mondattani kérdéseket fejteget. Ismeretes, hogy a görögben a *μν*, *νν* névmás-alakok, a *οί* enklitikus dativus, az *ᾶν*,

ap, ara, rár, dé, mén, oon partikulák sohasem lehetnek a mondat élén. A latinban is bizonyos partikulák (*que, autem, ne*) a második helyet foglalják el. Ily szórendi használatra a germánságban is találunk példákat, v. ö. a gót *u(h)* enklitikus partikulát, a mely a mondat első szava után foglal helyet, pl. *ga-u-laubeis*; az úfn.-ben hasonló a helyzete a gyöngye hangsúlyú személynévmásnak (*sich*) a mellékmondatban. Ebből az ige helyzetére is lehet következtetni. Tudjuk, hogy az idg. ősnyelvben a főmondatban enklitikus volt az ige, a mellékmondatban szóhangsúly volt rajta. Ebből következik, hogy szórend tekintetében is más volt a helyzete: a főmondatban az ige közvetlenül a mondat első szava után foglalt helyet, a mellékmondatban a mondat végén; az a szórend ez, a mely a németben ma is szabályszerű. Az óind. latin és litván nyelvek azután a mellékmondatbeli szórendet kiterjesztették a főmondatra is.

HIRT *Die Urheimat der Indogermanen* cz. dolgozatában az idg. őshaza sokat vitatott kérdésével foglalkozik. Arra utal, hogy egyfelől az anthropológiának, másfelől a nyelvészeti kutatásnak céljai és eredményei nagyon különbözők lehetnek. PENKA anthropologus szerint az 'árják', a kiknek jellemző faji tulajdonságai az európai jégkorszak idején képződtek, Közép-Európából a skandináv félszigetre vándoroltak s onnan ismét a kontinensre hatoltak. Hirt szerint a nyelvtudomány e föltevésétől egészen függetlenül kutathat, mert ezt a korszakot a nyelvészetiileg rekonstruálható idg. őskortól oly végtelen hosszú idő választja el, hogy ezalatt e nép akár Ázsiába is vándorolhatott s onnan ágazódhatott volna el. A nyelvtudomány különben még azzal sem törődik, vajjon az idg. nyelvet beszélő egységes nép egyúttal egységes faj volt-e. Az őshazát illetőleg SCHRADER *Sprachvergleichung und Urgeschichte* cz. művének első kiadásában (1883.) nem nyilatkozott határozottan, csak a tényeknek megfelelőbbnek tartotta, hogy az őshaza inkább nyugat felé, mint kelet felé keresendő, a második kiadásban (1890.) már egyenesen az európai hazát — még pedig a Volga mellett elterülő dél orosz pusztaságot — tartja valószínűnek. SCHMIDT J. *Die Urheimat der Indogermanen u. das europäische Zahlensystem* cz. művében (1890.) viszont megint Ázsiában keresi az őshazát. Az idg. számrendszer, úgy mond SCHMIDT, eredetileg dekadikus volt. Ezt az európai nyelvekben egy tizenkettes rendszer keresztjezi, a melynek nyomai főleg a germánságban mutatkoznak: a 11. és 12. számok *-lif* fel vannak összetéve (g. *ainlif, twalif*), ellenben 13. és 14. dvandva-compositumok (3+10, 4+10). Továbbá a 60-as szám után új képzésmódot találunk, a gótban 70-től kezdve *-têhund*-dal; végül pedig egy *grosshundert*-et találunk a germánságban 120 értékében. A 60-as szám utáni metszet egyéb nyelvek számrendszerében is találkozik: a görögben és latinban 60-ig sarkszámnev képezi a tizes-képzés

alapját (ἑξήκοντα, *sexaginta*), 70-től kezdve sorszámnev (ἑβδομήκοντα, *septuaginta*, alkalmasint eredetibb **septumaginta* helyett). Schmidt ebből arra következtetett, hogy ez a «metszet» valami eredeti dolog s ebben a szumeri-babylonság hatását látja, a melynek számrendszerében a 60 (*soššos*) volt az alapja egy számsornak. HIRT ezzel szemben kifejti, hogy ebből a kulturhatásból még nem lehet biztossággal következtetni az indogermánok ázsiai lakóhelyére. Arra utal, hogy a szumeri-babylon kulturterületnek szomszédságában lakó indo-iráni törzsnél nincs meg e hatásnak nyoma. Azonkívül ez a rendszer egészen messze lakó népeknél is található: az éjszakra lakó zürjének számrendszerében is megvan a 60 utáni «metszet»; Chinában is bizonyos jelentősége van a 60-as számnak. E kulturhatás ekkép oly nagy kiterjedésű volna, hogy bajos dolog azt épen localisatio czéljára felhasználni. E kulturhatás nem épen lehetetlen, de mégsem valószínű. — HIRT ezután, főleg nyelvi kriteriumok alapján, a SCHRADER-féle «Steppenheimat» föltevését is visszautasítja. Az őshaza szerinte az európai erdővidéken keresendő; Görögország és Italia ki vannak zárva, minthogy ott nincsen nyírfa, a melynek neve ősrégi. Az őshaza keletfelé nem terjedhetett túl a bükkfa vegetationalis határán, már pedig ezt a határt az a vonal teszi, melyet körülbelül Königsbergtől a Krim felé s onnan a Kaukazushoz húzunk. A tengerek közül sem jöhet szóba sem a fekete tenger, sem a kaspi tó, továbbá az északi tenger sem, s így csak a *keleti tengert* ismerhették az indogermánok. Hogy azután az így meghatározott területen mekkora részt foglaltak el, azt eddigelé még nem lehet kimutatni.

BRUGMANN e kötetben etymológiákat közöl. Az ói. *idē* (tisztel, magasztal) igealakra vonatkozólag visszautasítja az a föltevést, hogy ez a gör. *αἰδέομαι*-hoz tartozik s kifejti, hogy vagy a l. *aestumare* (**aizditumare*), g. *ga-aistan* igékkal (gyökerük *aiz-*) vetendő egybe, vagy pedig az ói. *yaj-* gyökekből (gör. *ἄγιος*) származtatandó. — A gör. *ξένος* etymológiáját illetőleg ahhoz a véleményhez csatlakozik, hogy e szó a l. *hostis*, ném. *gast*-tal rokon és így tagolandó: *ξ-ένο-s*, idg. alakja **ghs-enno-s* lehetett; az *-enno-* névszóképző kimutatható. — A l. *aperiō*, *aperiō* alakokra vonatkozólag igazolja BOPP és POTT etymológiáját, hogy azok az ói. *var-* ‚zárni‘ és litv. *veriū* ‚zárak‘ és ‚nyitok‘ alakokkal együvé tartoznak; a régi latin **ap-veriō* és **op-veriō* alakok *v-*je a hangtörvények szerint veszett el. — A l. *gāvīsus* participium szerinte analogikus képzés: a latin ember abban az időben, mikor **gavideō* még nem vált synkope útján *gaudeō*-vá, amaz igét önkénytelenül a *video*-val kapcsolta össze s azután a *vīsus* mintájára képződött a *gāvīsus*.

Az árja nyelvág köréből BARTHOLOMAE közöl *Arica* (I. és II.) cím alatt az óind nyelv s az Aveszta nyelvének egyes alakjaira vonatkozó ma-

gyarazatokat. BUGGE SOPHUS czikke örmény etymologiai fejtegetéseket tartalmaz.

A görög nyelvészet egyes kérdéseivel több cikk foglalkozik. Ide tartozik MAAS ERNŐ *ἵρις* cz. dolgozata; BARTHOLOMAE az *ὄνομα: ὀνόματος* viszonyáról szól; MEYER GUSZTÁV *Etymologisches* cz. cikkében is leginkább görög szófejtéseket közöl, e mellett azonban egyéb nyelvekre is kiterjeszkedik. A gör. *ὄνος* és l. *asinus* szerinte kölcsönszó, mely e nyelvekbe (**asnas* alakban) Kis-Ázsiából került thrák-illyr közvetítéssel; a rómaiaktól jutott a gót nyelvbe is (*asilus*). Trieszt város neve (Strabon: *Τεργέστε*) MEYER szerint a. m. 'vásárhely'; az illyr *terga* 'vásár' szóból (innét való talán az ószl. *tręgъ* 'forum' is) -*este* képzővel, mely egyéb városnevekben is kimutatható (*Bigeste*; a mai *Este* régibb *Alteste*). — BRUGMANN egy külön cikkben a *κατασβῶσαι* alakot magyarázza; LEWY kyprosi alakokat magyaráz.

Az italiai nyelvészet körébe tartozik WIEDEMANN dolgozata *Zur Gutturalfrage im Lateinischen*. Kifejti, hogy a l. *vapor, in-vitus, invitare* alakok *v*-je nem egy idg. *q* labializálásából magyarázandó, hanem hogy ez egy idg. *qv*-hangsoportból keletkezett, a mely azután a latinban másképp fejlődött, mint az egyszerű *q*. A gótban mind az idg. *q*-nek, mind a *qv*-nek *hw* a képviselője (v. ö. most BRUGMANN, *Grundriss*³ 1897. I. 321. l.). — BRUGMANN a l. *velimus, g. wileima* alakokról szól; azt hogy az idg. **uel-mi* optativus-alakban a gyökér erős fokát találjuk, a **uel-iō* indicativus (v. ö. ósz. *willu*) hatásából magyarázza. — Stolz a l. *strufertarius* szót (P. THEWREWK EMIL Festus-kiadásában 417. l.) magyarázza: egy **struferta* szóból, a mely maga is összetétel (*strues* és *fertum*), van képezve az -*ario*-képzővel; azokat jelenti, a kik áldozati süteményt hoznak. — STRACHAN a l. *perendie* első részét (*peren-*) locativus-alaknak (idg. **péresmi*) magyarázza; második része idg. **dîéui*.

Kelta nyelvészeti kérdéseket fejteget SCHMIDT RIKÁRD czikke. THURNEISEN R. az ír nyelvnek megszokást jelentő praesens-alakjáról s egy másik cikkében a -*the* végű ír imperativusról értekezik.

Germán nyelvészeti kérdésekkel több cikk foglalkozik. WIEDEMANN a g. *hrôt* ('tető') szót egy ősgerm. **hrōutam* alakból származtatja, rokoni ószl. *kryti*, szlovén *kryti*, cseh *kryt*. — Ugyanő a g. *saihwan* (ném. *sehen*) igének a l. *sequor*, gör. *ἕπομαι* igékkel való egybevetését nem tartja helyesnek (jelentéstani levezetése: 'szemmel követni' is nagyon mesterkéltnél) s inkább a l. *in-seque, in-quam* (= **in-squam*), gör. **ἔνεπε, ἔνεπε* alakokkal egyeztetni s egy idg. **seq-* 'látni' gyökérből vezeti le; ez a görögben és latinban causativ jelentést ('láttatni, mutatni, mondani') öltött. Ugyanide tartozik az ófn. *saga, sagên, l. signum* is (v. ö. még *IF.* 4, 75.). — WIEDEMANN egy kisebb cikkében a g. *fairguni* 'hegy'

szót szláv alakokkal (*pragъ*, 'küszöb' = emelkedik; Prága város neve is talán a körülvevő hegyvidéktől) veti egybe. — Ugyanő egy *Gotische Etymologien* cz. cikkben a g. *bairhts* (idb. *bherġ*-gy.; ide tartozik talán a *birke* főnév is), *mapljan* (idg. **mad-tlo-*) és *qipān* (idg. *qet*-gy.) alakok szófejtésével próbálkozik meg. STREITBERG több oly germán tőalakot igyekszik kimutatni, a melyeknek szőkezdő mássalhangzójára eredetileg *i* következett; ezek: g. *speiwan* egy. *spiei-* gyökérből; ős-skand. **Tiur* idg. **dīēus*-ból (1.erre vonatkozólag később BREMER cikkét *IF.* III.), és óskand. *tyggja*, idg. *giem-* gyökérből (ősgerm. **kjewonon*, ebből ófn. *kiuwan* is).

A szláv nyelvészet kérdéseit fejtegeti STREITBERG *Der Genetiv Pluralis und die baltisch-slavischen Auslautgesetze* cz. értekezésében. A szláv plur. gen. -ŷ ragját az idg. hosszú hangzós -ōm (pontosabban: -ōm̄) rag törvényes folytatójául igyekszik kimutatni; egyúttal kifejti, hogy az idg. éles és nyújtott hangsúlyminőség különbsége az ősszláv nyelvre nézve sem vonható kétségbe (STREITBERG magyarázatáról és ellene l. HIRT, *IF.* II, 341.).

II.

A második kötet (1893.) dolgozatai közül mint általánosabb érdeklőt első helyen említem MEYER GUSZTÁV cikkét: *Von wem stammt die Bezeichnung Indogermanen?* Az eddigi nézetekkel szemben kimutatja, hogy az 'indogermán' elnevezés sem SCHLEGEL FRIGYESTŐL, sem GESENIUSTŐL, sem HUMBOLDT VILMOSTÓL nem ered: legelőször kimutatható KLAPROTH *Asia polyglotta* (1823.) cz. művében, itt több helyt is előfordul a kifejezés. Azonban úgy látszik, hogy nem KLAPROTH volt a név feltalálója. Régibb műveiben még nem használja ez elnevezést, egy 1810-ben megjelent munkájában pl. még a «grosse Indisch-Medisch-Slavisch-Germanische Völkerkette»-ről beszél.

HIRT a névmások egyes sz. genitivusának ragjáról értekezik. A hímnemű -o-tövek genitivusának -sio végzete kétségkívül a névmásoktól származott át. A 3. szem. névmás nőnemű alakja idg. **sā* mellett egy *i*-vel bővült alak is volt (v. ő. ói. *syā*). A gót *si*, óír *sī* nem egyéb, mint egy -iē- tő szabályos nominativusa (**sī*); genitivusa **sīēs*, dativusa **sīēi* lehetett, v. ő. az óind *ta-syās*, *ta-syāi* alakokat; a **sī* nomin. is **t-sī*-ből keletkezhetett, a *t*- nem egyéb, mint a *te-*, *to-* gyöngült alakja. A *(*t*)-*sī*, **te-sīēs* ragozás mellett bizonyára volt egy idg. *(*t*)-*sā*, **te-sās* (g. *pizōs*, ófn. *dera*) ragozás is. Így a **tesīēs* gen. mellett korán **tesīās* új képzés állott be és ennek alapján (a nőnemű **tesās*: **tesīās* genitivusok viszonyának megfelelőleg) a hímnemű **te-so* alakhoz (= g. *pis*, ófn. *des*, ószl. *če-so*) is képződött egy **tesio* alak. Innen került azután a -sio végzet az -o-tövé hímnemű főnevek ragozásába is.

Az idg. nyelvcsalád rokonsági viszonyaira vonatkozik HIRT értekezése: *Gehören die Phryger und Thraker zu den satem- oder centum-Stämmen?* FICK fejtegetéseiből indul ki, a melyek szerint a skythák az iráni, a phryg és thrák törzsek az európai nyelvcsoporthoz tartoztak. HIRT arra az eredményre jut, hogy 1. a phrygek és thrákok nyelvi egységet alkottak, a mint hogy már a régiek is rokonoknak tartották őket; 2. ez a phryg-thrák nyelv a centum-törzsek külön csoportja volt.

PER PERSSON az idg. *no- ne-* mutató-névmástőről értekezik. E tő úgy viszonylik a hosszabb *eno- ono-* tőhöz (v. ö. l. *enim*), mint a *kō- kē-* tő az *ēko- ēke*, a *so-* az *eso-*, a *mo- me-* az *emo- eme-* alakokhoz: vagy a hosszabb alak összetétele a rövidebbnek és az *e- o-* névmástőnek, vagy pedig a rövidebb alakok gyöngülés útján keletkeztek a hosszabbakból. Ezután a *no- ne-* tőnek az egyes nyelvekben való előfordulását mutatja ki. Gyakran előfordul particulák tövéül, ilyen egyebek közt a gör. bizonyító *vj* (*vj* *Δία*), a lat. *nē* 'bizony' (és *næ*), *nem-pe*, *nam*; a gör. *-ve* particula (thessz. *ō-ve*), a mely egy idg. **ne* mutató particulára látszik mutatni; a latinban *ego-ne*; *dénique* = **dē-ne-que*; *dōnec* = **dō-ne-que*; *quandō-ne*; *quān, sīn*; *super-ne*. Továbbá *nē* (*na*) mint casus-suffixum (affixum), részben instrum., részben locat. jelentéssel: gör. *ἴ-να, ὁ δει-να*; g. *pa-n* (idg. **to-ne*). Ennek a *-ne* suffixumnak gyöngült alakja *-n*, ezt látja szerzőnk az ói. *asmīn*-féle locativusokban (az *-n* csak nyomósítja a már az *-i*-ben rejlő loc. jelentést); a görögben *ὄμμυν* (*ὄμμυ* mellett). Továbbá bizonyos pronominalis képzésekben: ói. *hánta* (= *han-ta*), g. *pañdē*, ófn. *danta*, g. *hi-n-dar*. Majd végig-ragozott paradigmákban keresi a nyomait. Talán az 1. szem. *nō-*, *nē-* is azonos ezzel a mutató-névmással. Előfordul névmási összetételek második tagjául: l. *oi-no-s*, 'egy', óskand. *hann* (ős-skand. **hānar* = idg. **kē-no-s*); germ. **je-na-* (ófn. *jenēr*?). A birtokos névmásban: **me-no-* és mellette **mei-no-*, **t(u)ei-no-*, **s(u)ei-no-* (g. *meins*, *peins*, *seins*). Helyet és időt jelölő mellékevekben, a melyek határozószókból képződtek: l. *super-nus*, *infer-nus*, *exter-nus*, *noctur-nus*; g. *faír-n-eis*, ófn. *fīrni* 'régí'. — A *no-ne-* mellett *nei- ni-*, *ney- nu-* alakú tövek is mutatkoznak (efféle váltakozás más névmástöveknél is előfordul, v. ö. *qo- qe-*: *qi- qu-*; *to- te-*: *ti-*), lehet hogy az *-i-*, *-u-* deiktikus (locativikus) elem. Egyebek közt ide tartozik a gör. *vō-ν*, l. *nū-*, *nu-*, g. *nu*. Végül az árja nyelvág imperativusi *-na* (*itana*, *ētana*) alakjával foglalkozik szerzőnk.

PEDERSEN az *-n- praesens-infixum*ról (v. ö. lat. *rūmpo*: *rūpō*) értekezik. Egyenként szemügyre veszi a különböző nyelvek nasalisált praesens-alakjait. Legtisztábban az óind nyelv tartotta fenn az eredeti három tyipust (mind a háromnak az ősnyelvben athematikus ragozása volt). Az idetartozó igék első csoportjának képviselője az ind VII. osztály:

yunájmi (v. ö. l. *frangō, linguō, findō, scindō*; g. *standan*); a második csoporté az ind IX. osztály: *gr̥bh̥nāmi* v. ö. gör. *σίδνημι, πίνωμαι*; l. *aspernārī, consternāre, declināre*; g. *keinan*, ósk. *fregna*); a harmadik csoporté az ind V. osztály: *cr̥nōmi* (= idg. **k̑lnéumi*: v. ö. gör. *ἄγωμι*, l. *minuō, sternuō*; g. *rinnan*, ófn. *trinnu*, ósk. *brenna*). Az a kérdés, mi ennek az infixumos eljárásnak az eredete? PEDERSEN megemlékszik azokról a nézetekről, a melyek szerint az idg. flexio *minden esetben* jelentős elemek összetételéből keletkezett. Egy pár esetben valószínűleg csakugyan ez volt az eljárás, pl. az *e* augmentum vagy az *m* igerag eredetileg önálló szó lehetett. BOPP szerint a szóban levő igék nasalis eleme is névmástő volt, a mely azután a gyökér belsejébe hatolt. Ebből a nézetek egész sora indult ki, ezek szerint tehát az infixum suffixumból keletkezett s így a IX. és V. osztály eredetibb, mint a VII.; az *n* epenthesis útján jutott a töbe. WINDISCH volt az első, a ki a VII. osztály eredetisége mellett emelt szót: ő a *yu-* gyökeret egy eredetibb *yu-* gyökérből származtatta *-j* determinativummal. Szerinte *yuna-* praesens-tő volt, a melyhez épügy hozzájárulhatott a determinativum (*yuna-j*), mint az egyszerű *yu-* gyökérhez (*yu-j*). Az ekképen képződött infixum azután analogia útján tovább terjedt. Csakhogy, a mint DE SAUSSURE kimutatta, a IX. és V. osztály *n*-je is infixumos elem; *-n*-féle praesensképző egyáltalában nincsen. PEDERSEN már most azokhoz csatlakozik (POTT, CURTIUS), a kik a nasalizálást az *ablaut*-tal tették párhuzamba, — csakhogy ő szerinte itt is a teljesebb formák az eredetibbek: az *n* az infixumos osztály legrégebb mintáiban *gyökérbeli elem volt*, de bizonyos alakokban a hangtörvények szerint *elenyészett s* így keletkezett viszony azután analogia útján tovább terjedt. Egy pár igében már eddig is gyökérbeli elemnek tekintették ezt az *n*-et, pl. *anájmi*, v. ö. lat. *ungō*, ófn. *ancho* (‘vaj’). PEDERSEN két esetleg háromszótagú gyökereket is tesz föl (a gyökerek *egyszótagúságában* mutatkozó szabályosság, úgymond, nem lehet eredeti, hanem már analogia útján képződött másodlagos folyamat): *leīnep, bhreūneg, pteīnes, ternep, qernet*; a praesensben a hangsúly a második szótagra esett, ennél fogva efféle alakok keletkeztek: **leīnep, *bhrouneg, *ptīnes, *tr̥nep, *qr̥net*; a perfectumban az első szótag volt hangsúlyos: **loīmp, *bhroung, *ptoīns, *tor̥np, *qor̥nt*, ebből azután **loīp, *bhroug, *ptoīs, *tor̥p* és **qort*, — egy szóval az intersonantikus *n* megmaradt a praesensben, az interconsonantikus *n* ellenben elenyészett a perfectumban. Hogy sok igében az *n* az egész paradigmában megmaradt, annak az a magyarázata, hogy ezekben hangtani okokból *nem* kellett kiesnie. Hogy továbbá az *n* a perfectum többes számában is hiányzik, annak az lehet az oka, hogy emez alaknak képződése későbbi időből való, mint a praesens és perfectum közti különbség keletkezése: a *leīnep* gyökérből először a

**linép-(mi)* præs. és **lelőimp-(a)*, illetőleg **lelőip(a)* perf. képződött s csak később keletkeztek a megfelelő többes sz. alakok (a præs.-ben **linép-*ből **limp-*, a perf.-ban **loip-*ből *-lip-*). Külömben a plur. egyszerűen a sing. analogiájára is keletkezhetett.

Ezzel áttérhetünk az egyes idg. nyelvekre vonatkozó fejtegetések felsorolására. BARTHOLOMAE *Arica III.* cím alatt az Aveszta egyes nyelv-alakjaival foglalkozik, itt alkalmilag visszautasítja az idg. *k-* hangok három sorára vonatkozó elméletet (a mely most már, mondhatni, általános elfogadottá vált; l. OSTHOFF választát *IF.* 4, 265.). JOHANNSON szanszkrit etymológiákat közöl; egyebek közt a szkr. *jihvā*, l. *dingua*, *lingua*, g. *tuggō* viszonyát fejtegeti; idg. **zdng̃h̥uā* és **dn̥gh̥uā* alakokat tesz föl. Szól továbbá a szkr. *pībāmi* és l. *bibo* (régibb **pībo*) igealakokról stb. HORN zsidó-perzsa bibliafordításokról, s egy másik cikkében az Avesztában említett állati áldozatokról értekezik.

Görög nyelvi alakokat WACKERNAGEL fejteget. Egy cikkében a gör. *πίρι* alakkal foglalkozik, ezt, az ófn. *fuir-*ra való tekintettel, egy idg. **puir* alakból származtatták. WACKERNAGEL kifejti, hogy az ófn. szó egy idg. **pu(u)er* megfelelője is lehet, ez pedig nem egyéb, mint a nominatívus eredetibb formája (v. ö. ói. *úðhar* = lat. *uber*); a gör. *πίρι* pedig soha nem létezett alak: keosi Simonides illető helyén *πύρι* olvasandó. Egy másik cikkében a homerosi *περιοῦσι* alakkal foglalkozik. — STOLZ a gör. szigmas aoristus conjunctivusához fűz egy pár megjegyzést: feliratokon az egyes sz. 3. személyének *πρήξει-*féle alakját találjuk (-η helyett). Arra utal, hogy ez az igealak voltaképp athematikus idő volt s így ama formák eredetileg megfelelnek neki; kimutatja őket Homerosnál is. — LEWY görög etymológiákat közöl: *Δευκαλίων* szerinte **Δευκ-αλίων*-ből keletkezett (oly dissimilatióval, mint *Πολυδεύκης* **Πολυ-λεύκης*-ből); *δοῦλος* hasonló változással **λοῦλος*-ból (*ἀπολαύω, λεία*), tulajdonkép a. m. 'hadi zsákmányul ejtett'. — Újgörög nyelvjárásokkal foglalkoznak THUMB (az amorgosi dialektusról szólva) és HATZIDAKIS (Ikaros sziget nyelvjárásáról).

Az italiai nyelvészet körébe esik R. SEYMOUR CONWAY értekezése az italiai nyelvterületen előforduló *d > l*-hangváltozásról (*lacrima, levir, lingua, olfacere* stb.), FUNCK A. cikke, melyben a lat. *prodigium* szót az *aio* igével (v. ö. *nego*) kapcsolja egybe, körülbelül 'szóbeli jóslat'; MEYER GUSZTÁV-nak a lat. *ligula* ('kanál') szót tárgyaló dolgozata (szerinte = **lugula*, a **luga* kicsinyítője (v. ö. ószl. *lǫžica*) és PLANTA R. cikke, melyben egy a nápolyi nemzeti múzeumban levő oszk ólomtábla feliratáról szól.

Kelta hangtani kérdésekkel foglalkozik WHITLEY STOKES értekezése: *On the assimilation of pretonic n in Celtic suffixes.* Olyanféle hangtani

jelenséget mutat ki a kelta nyelv körében, mint a melyet a germánságból ismerünk (v. ö. pl. idg. *leigh-* gyökérből **ligh-ná-*, ősgerm. **likkó-* ófn. *lechôn*, úfn. *lecken*). A hangsúly előtti *n* assimilatióját látja pl. a gall *brāca*, nadrag' szóban (a mely kölcsönszóképpen átment a román és germán nyelvekbe is: ol. *bracca*, ófr. *braie*; ófn. *pruoh*, óskand. *brókr*): szerinte ez egy ős idg. **bhrāg-nā-* alakból származik (v. ö. lat. *frāgum*, *frāg-ro*), ebből kelta **brāggā*, majd **brākkā*. — STRACHAN kelta etymológiákat közöl.

Germán nyelvészeti kérdést fejteget KOSSINNA GUSZTÁV *Armini us deutsch?* című czikke. Kimutatja, hogy Arminius neve nem római, hanem német eredetű. WACKERNAGEL már 1837-ben az *Ermin-*, *Erman-*, *Ermun-* töből (v. ö. *Herminones*, *Herminofredus*, *Hermunduri*) származatta; nyelvészeti szempontból azonban nehézségbe ütközött e származtatás igazolása, mivel Arminius nevében a német *ē*-nek a felelne meg, azt pedig nem lehet kimutatni, hogy ilyen hangváltozás a rómaiak szájában végbement. Így tehát a *gallokhöz* kell fordulnunk: a kelta nyelvben az *e > a* hangváltozás liquidák és nasalisok előtt igen gyakori eset (*Germanus*: *Garmanus*, *Veragri*: *Varagri*) s így ott az *Erminius* is *Arminius*-szá lehetett s a szó gall közvetítéssel került a latin nyelvbe. A szótó etymológiájával MÜLLENHOFF foglalkozott; alapformája **ermenas* volna, v. ö. gör. *ἔρμενος*; képzésére nézve ez a medialis participiumnak egyetlen maradványa volna. Az *Arminius*-nak megfelelő germ. **Ermenaz*, **Erminaz*, **Erminz* bevezető alakja lehetett egy összetett névnek, pl. *Erminomerus*-nak; a germánoknál dívó szokás szerint az ilyen névnek első felét az anya neve (pl. *Ermino*-berga), második felét az apa neve (pl. *Segi*-merus) szolgáltatta. A Strabonál előforduló *Ἀρμίνιος* alak úgy viszonylik az *Arminius*-hoz, mint *Τιβέριος* a *Tiberius*-hoz, *Κομίνιος* a *Cominius*hoz.

BOJUNGA az idg. *coniunctivus*nak a germánságban való fejlődéséről értekezik. Az idg. ősnyelvben a *coniunctivus* mellett tudvalevőleg az *optativus* módja is megvolt. Idővel elmosódtak e két mód határai s az eredeti *coniunctivus* a germánban, néhány maradvány kivételével, teljesen kihalt. Hogy az *optativus*nak mért volt több életereje, annak okát BOJUNGA egyrészt abban látja, hogy a *coniunctivus* a módviszonyok kifejezése dolgában sok tekintetben érintkezett az *indicativussal*, másrészt alakilag is közel jutott hozzá, mikor a germán hangtörvények életbeléptével a régi különbségek nagyrészt elenyésztek. Az *optativus*nak ellenben megvolt az ő sajátos *i-* képzője (ez a germánságban, kevés kivétellel, kiszorította a *ing.* *iē*-jét) s így e módnak határozott, egységes, az *indicativustól* élesen megkülömböztethető alakja volt. Így tehát a germánságban az *optativus* kiszorította a *coniunctivust*. Azonban a régi

conjunctivusnak mégis maradt itt egy pár nyoma; BOJUNGA e cikkében igyekszik őket kimutatni. Ilyen régi conjunctivus-alak szerinte a gót optativus praes. egyes sz. 1. személye (*bairau*), továbbá az óskand. és német gyöngé igék praeteritumának egyes sz. 1. személye (germ. **naziðom*); az *ō*-igék modus obliquusa (g. *salbō*) és, némi valószínűséggel, az imperativus egyik-másik alakja is. — KOCK az óskandináv nyelvekben föltűnő *ū*: *ō* váltakozásról értekezik. A régi germ. *ōw* bizonyos formákban a keleti skandinávban (svéd, dán) *ō*, a nyugatiban (norvég, izlandi) *ū* alakban jelenik meg, pl. kel. sk. *bōa*, nyug. sk. *būa*. KOCK szerint az óskandinávban *ū* volt a közös hang (tehát **būan*), a mely a nyug. dialektusokban megmaradt, a keletiekben vocalis előtt *ō*-vá lett. (Megjegyzem, hogy újabban helyesebben nem idg. *ōu*, germ. *ōw*-ból, hanem ennek mellékalakjából: idg. *ū*-ból származtatják ez alakokat, v. ö. STREITBERG, *Urgerm. Gramm.* 74. l.)

JOSTES az agsz. *idis*, ósz. *idis*, ófn. *itis*, matrona, nymppha' etymológiájával és az ósk. *dīs*-hez való viszonyával foglalkozik. Az előbbi alakok szerinte összetételre mutatnak, az *ī* jelentése 'víz, patak' (v. ö. *Isala*, *Iburg*, *Iborn*), nyelvjárásilag most is előfordul ily jelentésben; másrészt a flæm nyelvben *dyze* asszonyt jelent, — tehát *idis* (vagy helyesebben *īdis*) jelentése: «Meerweib, Wasserjungfrau». (Ugyane szóról nemrég KÖGEL is értekezett *PBBetr.* 16, 502; ő is összetételnek tartja; első része *i-*, szerinte, valami nyomósító praefixum, a másodikkal a g. *filu-deisei* 'okosság' vetendő egybe.)

MEYER GUSZTÁV a ném. *Tornister* szót tárgyalja. Megemlíti, hogy WEIGAND, KLUGE, RÜDIGER a magy. *tarisznya* szóból származtatják. Szerinte a szó görög eredetű: a byzáncki görögben van egy *τάριτρον* alak, a mely *ταρίζω* igéből van képezve, ez ige jelentése 'füttere', 'gebe dem Pferde seine Ration. *ταρή*. A *τάριτρον* szó az újgörögben *ταίτρο* és *τραίτρο* alakban van meg, «in der Bedeutung eines Sackes für Nahrungsmittel, den man auf die Schulter hängt, mondja MEYER. Ez a szó az oláhba (*taistră*) s a kisorosz és lengyel nyelvbe (*tajtstra*) is került. MEYER szerint azután a szó összevegyült a lat. *canistrum*-mal, illetőleg görögös alakjával: *τάνιστρον*-nal s az ekkép keletkezett *τάνιστρον* szóból eredt a tót *tanistra*, ebből a magy. *tanisztra*, *tanisztra* s hangátvetéssel a *tarisznya*. A ném. *tornister* vagy a tótból, vagy a magyarból került, az első *r* a *tanisztra* és *tarisznya* alakok contaminatióján alapulhat.

A szláv nyelvészet körébe tartozik HIRT értekezése: *Zu den slavischen Auslautsgesetzen*. — Streitberg a balti nyelvágban feltűnő magánhangzórövidülésről értekezik, főleg SCHMIDTtel polemizálva; általános elvi jelentőségűek az úgyn. hosszú diphtongusok ('Langdiphthonge') rövidülésére vonatkozó fejtegetései (az *i u, n m, r l* hangok előtt levő hosszú hangzók,

azaz az *āi*, *āu*, *ān*, *ār* stb. ‚diphthongusok‘ első elemei megrövidülnek, ha egy azon szótaghoz tartoznak, — tehát ha a szó belsejében mássalhangzó következik rájuk vagy ha pausaformákiul szolgálnak.)

III.

A harmadik kötetben (1894.) BARTHOLOMAE a *praeteritumban való magánhangzónyújtásról* értekezik. Kifejti, hogy ez a praeteritumképzés, a mely főleg a balti nyelvágban igen elterjedt, két mintából indult ki. 1. Az egyik mintát az -s végű igék (pl. *ues-*) szigmás aoristusai szolgáltatták. Ez alak egyes számában hosszú (meghosszabbodott) vocalis volt éles (gestossen) hangsúlyozással. Minthogy pedig itt a 2. és 3. személyben nem ss, hanem egyszerű s volt, ez az aoristus-tő a praesentstőtől csupán a hangzó mennyiségében (hosszúságára nézve) különbözött: praes. **ueseti*, aor. **e-u7st*. 2. A másik mintát a magánhangzón kezdődő igék (pl. *ed-*) kettőzött perfectumai szolgáltatták. A kettőzés vocalisa (e) és a gyöker kezdő vocalisa egységes, nyújtott hangsúlyozású hosszú vocalissá vonódott össze, a mely vocalis sok alakban szintén csak hosszúságára nézve különbözött a praesens vocalisától: praes. **edeti*, perf. **7deme*. [Megjegyzem, hogy ezt a felfogást BRUGMANN nem tartja biztosnak, *Grundriss*² 1897. I. 495. l.] Ehhez járultak még ugyanezen igék augmentumos praeteritum-alakjai: praes. **esti*, praet. **7st*, *7sit*. A magánhangzónyújtással való praeteritum-képzés a balti nyelvágon kívül is kimutatható, valószínűleg itt is ugyanezekből a mintákból indult ki, csak hogy itt nem őrizték meg a kétféle hangsúlyozás (éles és nyújtott) közti különbséget és így a kétféle eredetű alak egybeesett. Ezek az újképzések nagybárá az egyes nyelvek különletének korába esnek, minthogy azonban a minták ősnyelvi alakok voltak, lehetséges, hogy már az ősnyelvben kezdődött az eme minták szerint való képződés és így amaz új képzések közül némelyek már az ősnyelvből öröklődtek át az egyes nyelvekbe.

Ugyancsak az idg. rövid vocalisok meghosszabbodásának kérdésével, de sokkal szélesebb alapon foglalkozik STREITBERG értekezése: *Die Entstehung der Dehnstufe*. Megkülönböztetjük, úgymond, az idg. ősnyelv nehéz gyökereit (*schwere Wurzeln*), a melyek eredettől fogva hosszú vocalist foglalnak magukban, és könnyű gyökereit (*leichte Wurzeln*), a melyeknek vocalisa eredetileg rövid. E könnyű gyökerek vocalisa is hosszúvá válhatik, ezt a fokot a meghosszabbodás fokának (*Dehnstufe*) nevezték el. (Megjegyzem, hogy itt azért nem használom a «hangzónyújtás» kifejezést, minthogy a *geschleifter Accent*-et, a circumflexus-t mondom «nyújtott» hangsúlynak). A nehéz és a könnyű gyökerek közt mélyre-

ható különbség van. Ha a nehéz gyökek egy mórával rövidülnek, az *ə*-vel jelölt hang („*Schwa*“) jön létre, ha két mórával rövidülnek: a nulla-fok (a vocalis elenyészése); pl. teljes fok: *δλ-δω-μ*; *ə*-fok: *δά-voσ, da-tus*; nulla-fok: *οί. da-t-tē*. A könnyű gyökereknél ellenben nemcsak leszálló, hanem emelkedő sort is találunk: a rövid *ē ō ā* redukálható (egy mórával) nulla-fokra, de meg is hosszabbodhatik (szintén egy mórával) *ē ō ā-vá*; pl. a normalis fok (teljes fok): *pēdem, πόδα*; nulla-fok: av. *fra-bd-a*; meghosszabbodás foka: *pēs, πῶς* (nem *πῶς!*). — Ha a gyökérben diphthongus van, megint két esetet különböztethetünk meg. Ha a diphthongus első eleme hosszú hangzó, akkor a „nulla-fok“-on hosszú vocalis tűnik elő; ha a diphthongus első eleme rövid, akkor a nulla-fokon is rövid a vocalis. — A nehéz gyökek vocalisának hosszúságát nem magyarázhatjuk meg, ezt adott tényezőül kell elfogadnunk; nincs is reményünk, hogy a könnyű és nehéz gyökek különbségének keletkezését valaha megmagyarázzuk. Azonban a könnyű gyökek hosszúsági fokának keletkezését talán mégis meg lehet magyarázni. Az a kérdés, mily okoknál fogva hosszabbodtak meg eredetileg rövid vocalisok bizonyos hangtani kategóriákban? Felsorolja az erre vonatkozó magyarázatokat, névszerint DE SAUSSURE, MÖLLER, FICK, továbbá BECTEL, JOHANNSON és MICHELS nézeteit. Fontos ezeknél a *móra-pótlás* elve (*Prinzip des Morenersatzes*). Már JOHANNSON utalt arra, hogy egy vocalis elenyészésével egy másiknak meghosszabbodása van kapcsolatban: *pēdo-, pode-*nek megfelel *pēd-, pōd-*; épígy szemben állanak *rego-* és *rēg-* stb. STREITBERG már most ekkép formulázta törvényét: ha valamely szóban egy móra elvész, akkor az illető helyet közvetlenül megelőző hangsúlyos rövid szótag meghosszabbodik; ha az azt közvetlenül megelőző szótag már hosszú éles hangsúlyú volt, akkor ez nyújtott hangsúlyúvá válik („Findet in einem Wort ein Morenverlust statt, so wird eine der Verluststelle unmittelbar vorausgehnde betonte kurze Silbe gedehnt, dagegen eine unmittelbar vorausgehnde betonte lange Silbe mit gestossnem Akzent geschleift“). E változások példái: idg. **bhōros* > **bhōrs*; **gōuos* > **gōus*; ellenben: **nāuos* > **nāūs*. Magának a hangzó-elvészésnek oka az ablaut-törvény volt: a főhangsúlyos szótag utáni hangsúlytalan vocalis elenyészett. A hosszabbodásra vonatkozó párhuzamos eseteket újabb nyelvekből is lehet említeni. Kock megfigyelte, hogy svéd dialektusokban egy *brinna* alakból *brinn* lesz s ezt csaknem *brinn-*nek ejtik; hasonló esetek vannak a balti nyelvterületen; BRENNER a bajor dialektusban tett hasonló megfigyelést (erről lentebb szólunk). STREITBERG ezután sorra veszi a grammatikai kategóriákat és kimutatja ama hangtörvény hatásait. Az idg. **diēus* sing. nom. alakja régibb **diēuos*ból való (az eredetileg thematikus alak ekkép athematikussá vált); így ma-

gyarázandó a dór *πῶς* (nem: *πῶε*), a lat. *vōx, lēx, rēx* vocalisának hosszúsága stb. Természetes, hogy idővel több helyt analogikus kiegyenlítő-dés állott be, hogy a paradigmák veszendőbe ment egyformasága ismét helyreálljon. A meghosszabbodás törvénye összetételekben és suffixumos képzésekben is éreztette hatását: a *πατήρ, ῥήτωρ, ποιμήν, ἡγεμών, εὐγενής* stb. alakok képzőbeli hosszú vocalisa mind így magyarázandó, v. ö. a plur. nominativusát: *πατέρες, ῥήτορες* stb. [tehát pl. *πατήρ* egy **patére, -éro* alakból, BRUGMANN, Grundr.² I, 496. l.] A sing. gen.-ban az idg. **ognōi-so, *sunōu-so* alakokból **ognoī-s, *sunōū-s* válik (minthogy a diphthongikus szótag zárt, tehát hosszú). Ugyanily jelenségek előfordulnak az igeragozás terén is, pl. ói. *tákšati: tās̄ti*. STREITBERG értekezése végén összeállítja az eredményeket és kifejti e hangtörvény következményeit. Ilyen az, hogy ezentúl nagyobb számmal kell *kétszótagú gyökereket* föltenni, mint eddigelé. A thematikus és az athematikus ragozás kétfélesége ezentúl is megmarad, az előbbit nem szabad az utóbbiból 'továbbképzés' útján származtatni, ellenkezőleg: számos esetben az athematikus ragozás keletkezett a thematikusból; a kettő egyforma jogosultsággal áll egymással szemben, idg. **bhéreti* egy vonalon áll idg. **ésti*-vel. Es ebből a törvényből is kitűnik, úgymond, hogy a nyelvben nem vész el semmi nyomtalanul, — *desinunt ista, non pereunt*.

Az árja nyelvészet körébe tartozik BARTHOLOMAE *Arica* cz. cikk-sorozatának IV. része. — Ugyanő *Zur l-Frage* cím alatt avval a kérdéssel foglalkozik, vajjon az idg. *r* és *l* liquidák mikép fejlődtek az ósárja (ind-iráni) alapnyelvben? Főleg FORTUNATOV szabálya ellen fordul, mely szerint az óindben az *l + dentalis* hangesoport celebralissá lett (l. NYK. 23, 197.), s kimutatja e szabály tarthatatlanságát [most BRUGMANN is azt mondja, hogy e szabály «darf heute als abgethan gelten», Grundr.² I, 427. l.]. — GEIGER VILMOS az afghán nyelv præteritumával foglalkozik. — JOHANNSON *Indische Miscellen* cz. a leginkább ind szófejtéssel foglalkozik; közben azonban egyéb nyelvek szóalakjait is fejtegeti. A ném. *folgen* igében pl. *ō* is összetételt lát (mint KLUGE is), — második része a *gēn* ige, első része azonban *ō* szerinte nem a germ. *fulla-tō* (g. *fulls*), hanem egy idg. *pl-*ből származik, a mely gyöngült alakja a teljesebb *pelō*-nek; ez utóbbinak képviselői a gör. *πέλα-s, πελά-ω, πελά-ζω* stb. Alkalmilag szól a franczia *aler, aller* igéről is: ezt nem a kelta **au-lā-*, hanem itáliai **ad-lā-, *ā-lā-* alakokból származtatja. — KLEIN HAUS az Aveszta *hštua-* alakját magyarázza.

Görög nyelvi kérdésekkel csak néhány cikk foglalkozik. MEYER G. újjörög etymológiákat közöl. BRUGMANN egy kerkyrai feliratot magyaráz s egy másik cikkben görög szófejtéssel foglalkozik. *Μοῦσα* szerinte eredetileg az epikus költő lelkesedését, inspirációját jelentette; a szót a

men- gyökérből képzett *μον-τια alakból származtatja, — ugyane gyökérből való μαινομαι, μανία, μάντις. Foglalkozik továbbá a τριαινα (szerinte összetétel: τρι-αινα) és θριναξ (τρι-ίναξ) alakokkal stb. — SOLMSEN Hermes homerosi jelzőjét, a δίακτορος-t magyarázza, szerinte a κτερο-gyökérhez való; jelentése 'adományozó'.

Az itáliai nyelvészet kérdéseiről három cikk szól. R. SEYMOUR CONWAY az oszk *cituns* alakot fejtegeti. ROZWADOWSKI az ólatin *ollus* névmás magyarázatával foglalkozik. Az *olli-* 'akkor' adverbialis alakot a szláv **ol-ni* locativussal (múlt nyáron, múlt évben) veti egybe; e szerint az *ollus* is eredetibb **ol-no-s* volt. Ugyane tőből (a hangzó meghosszabbodásával) való az *olim* is. Ide tartoznak továbbá az *uls*, *ultra*, *ulter*, *ultimus* alakok; a redukált hangzójú tőalak mutatkozik az idg. **al-jo-*, **al-i-*, a másik alakokban (természetesen ide tartozik a l. *al-ter* is). Az *ille* alakot rendszeren *olle*-ből származtatják (az *i-* az *ipse*, *iste* hatása alatt): ROZWADOWSKI lehetőséget tartja, hogy az *ille* régibb **is-le*-ből való, a **le* az a particula, a mely a *ve-l* alakban is megvan (ő tehát eltér attól a magyarázattól, a mely szerint a *vel* a *velle* imperativusa). — BRUGMANN a l. *sēdi* perfectum-alakkal foglalkozik. Kétséges, vajjon ez az alak és a *lęi*, *vēni*-féle alakok a reduplicatio nélkül képzett tőalakokhoz tartoznak-e (mint gót *sētum*), avagy kettőzött alakoknak magyarázandók (mint ói. *sēdir* **sa-zd-ur* alakból). Pusztán a latin hangtan szempontjából mind a kétféle magyarázat lehetséges (*sēd-* **sezd-*ből is keletkezhetett és ennek analogiájára alakulhatott a többi alak), — azonban a kettőzés nélkül való képzést valószínűvé teszi az umbriai *prusikurent* fut. exactum (pronuntiaverint): ennek az *i-je ē*-ből keletkezett, ez az alak tehát a g. *sētum* mellé helyezendő és így ama latin perfectumok (esetleg a *sēd*-kivételével) igazi *ē*-perfectumok voltak.

A kelta nyelvészet körébe tartozik WINDISCH ERNŐ cikke: *Beiträge zur Etymologie und Bedeutungslehre*. Ó-ír etymológiákat közöl; kiemelendő, hogy fejtegetéseiben főleg a jelentésfejlődés megokolására fordít gondot. Így az ó-ír *bēss* 'szokás' szót a g. *bansts*, 'csűr', kfn. *banse*, 'istálló, szókkal veti egybe és kimutatja, hogy a 'lakás' és 'szokás', megszokott hely' neve gyakran egyazon tőből képződik, v. ö. l. *stabulum*: *stabilis*, ném. *Wohnung*: *Gewohnheit*, gör. ἦθος mind a két jelentésben, stb. Az ó-ír *cóim*, 'carus, pretiosus', őskelta **coimos* alakot a g. *haims*, ném. *heim* alakokkal veti egybe, — az 'otthon' e szerint 'a kedves'; a melléknév főnévvé vált, mint a görögben *παρῖς*.

A germán nyelvekre vonatkozó kérdéseket a következő értekezések tárgyalják. LOEWE *Gotisch und Alanisch* cz. cikkében arra való tekintettel, hogy az iráni alánok sűrű érintkezésben voltak germánokkal (főképp gótokkal és vandálokkal), nyelvbéli kölcsönzéseket próbál kimu-

tatni. E végből az osszét nyelvet veszi szemügyre, mint a melyben az alánok nyelve tovább él. Az alánból került szerinte (és már DIEFENBACH szerint, l. *Anzeiger f. idg. Spr.* III, 170.) a g. *ahaks* ,galamb' = osszét *axsinak*, *äxsinäg*, (v. ö. NyK. XXVIII, 118.); viszont az osszét *mäd* ,méhsör' egy g. **mädus* szóból való; a *rau* ,falu' a g. *gawi*-ból. — KÖGEL *Zur altsächsischen Grammatik* cz. cikkében helyesbítéseket és kiegészítéseket közöl Gallée ószász nyelvtanához (1891.). — BRENNER OSZKÁR a bajor nyelvjárásoknak ama hangtani jelenségével foglalkozik, hogy régi többszótagúság esetén a tőszótag meghosszabbodik. Az egyes számban pl. *fiš*, a többesben *fiš(ə)* alakot találunk; a württembergi nyelvjárásban sing. *rök*: pl. *rek*; *štifl*: *štiftl*. Szerinte a *fiš* alak meglehetősen régi keletű, mindenesetre meg volt már a 12. század előtt (ez az *i* azért nem lett *ei*-vé, minthogy ez a változás csak a circumflectált *i*-t érte). Az *i* hosszúságát már most abból magyarázza, hogy az illető alakok nem voltak eredettől fogva egyszótagúak, csak a nyugati-germán alapnyelv korában lettek azokká. A régibb **fiskaz* alak *a*-jának elveszése következtében a tőszótag mintegy megerősödött s ez a megerősödés a vocalis meghosszabbodásában fejeződött ki. Nem lehet gondolni, úgymond, hogy egy szónak egy része tisztán hangtani úton elvész, a nélkül, hogy az valamiképp pótolassék. — BREMER OTTÓ a germ. *Tiwaz* (ófn. *Zio*, helyesebben *Zio*, óskand *Týr*) isten nevével foglalkozik; szerinte ez nem az ói. *Dyaus*, gör. *Zeus* (= idg. **Diéu-s*), hanem az ói. *déva*, l. *dívus* alakokkal vetendő egybe, jelentése ,isten, isten'. *Tiwaz* szerinte nem is volt mennyei isten és főisten: ez mindig Wödan-nak volt a tisztje, amaz csupán a harc istene volt.

ZUBATY JÓZSEF *Baltische Miscellen* cím alatt a litván és lett instrumentalis-képzésekről, STREITBERG *Vokaldehnung vor tautosyllabischem -ns im Baltischen* cz. alatt a balti nyelvágban mutatja ki azt a hangtörvényt, a mely a szlávásra vonatkozólag ismeretes.

IV.

A negyedik kötetet — mely LESKIEN ÁGOSTNAK van ajánlva 25 éves tanári jubileuma (1894. júl. 4.) alkalmából — GABELENTZ GYÖRGNÉK *Hypologie der Sprachen, eine neue Aufgabe der Linguistik* cz. dolgozata nyitja meg. Egy igazi általános nyelvtan megalkotása lebeg szeme előtt; e művet philosophiai szellemben, de inductiv alapon kellene megírni. A következő eljárást javasolja. A fontosabb nyelvtípusok ismerői kérdőíveket töltsenek ki, a kérdések, kategoriákba sorolva, az összes grammatikai lehetőségekre vonatkoznának, csak igen-nel és nem-mel kellene rájuk felelni. A második lépés ez adatok statisztikai összeállítása volna;

ennek alapján az igazán tipikus vonásokkal, a nyelv életében uralkodó tendenciákkal ismerkednénk meg. Eddig azonban csak bizonyos egyezések derülnének ki a különböző nyelvek között: a harmadik feladat az összefüggésnek és a mélyebb okoknak kiderítése volna; itt a nyelvtudománynak már az ethnológiára és a történelemre kellene támaszkodnia. A nyelvi sajátságokból az illető nemzet szellemi sajátosságára lehet következtetni (a nyelvi tüneményeknek mintegy lélektani fordítása volna ez), másrészt a szellemi sajátosságot a nép állandó életviszonyai, történeti eleményei, szokásai, kulturális alkotásai világosítanak meg.

BREMER OTTÓ *Relative Sprachchronologie* cz. értekezésében azt fejt ki, mily fontos a nyelvek történeti megismerésére nézve az, hogy az egyes nyelvbeli jelenségeknek egymáshoz való időbeli viszonyát megállapítsuk. Ekkép lehet csak elkerülni azt, hogy valamely rekonstruált nyelv (pl. az idg. ősnyelv) alakjainak szerkesztésénél anachronismusokat kövessünk el. Még fontosabb az ily chronologia annyiban, hogy oly föltevések, a melyeket egyéb módszeres eszközeinkre támaszkodva legfeljebb valószínűeknek mondhatunk, ily módon bizonyosakká válhatnak. Ily chronologia segítségével pontosabban meg lehet állapítani egymáshoz közel álló nyelvek rokonsági viszonyát is. De főkép azért szükséges, a mennyire lehet, az összes nyelvtünemények chronológiája, mivel csak ily úton közelíthetjük meg az igazi *nyelvtörténet* ideálját. Az anyagnak most szokásos elrendezése hangtan, szóképzés és mondattan szerint, majd a hangtan kettéválasztása vocalismusra és consonantismusra, majd az egyes hangok külön tárgyalása stb., nem tükrözi vissza a dolog lényegét. Mert a nyelv nem anatomiailag bonczolható holttest, hanem *él* és azért *cselekvés* alakjában kell azt feltüntetni. A nyelvbeli változásokat abban a kapcsolatban kell feltüntetni, a melyben valósággal végbementek. Azon kell lennünk, hogy a nyelvi anyagot ne a nyelvtények mivolta szerint rendszerezzük, hanem a történeti fejlődést követve rendezzük el. A relativ chronologia már most mintegy gerinczéül szolgál az ily nyelvtörténetnek. Eddig is szokásban volt, hogy egyik vagy másik nyelvbeli változásnak időrendi viszonyát megállapítsák: ezeket az egyes köveket egy nagy, hatalmas épületté kell egyberakni. Egy csapásra persze nem lehet ilyes munkát végezni s alkalmasint mindig lesz a nyelvtényeknek egy bizonyos maradéka, a melyet chronologiailag nem lehet meghatározni. BREMER azután, hogy a követendő eljárásnak példáját adja, az anglo-fríz alapnyelv fontosabb hangtani tényeinek időbeli egymásutánját állapítja meg.

HIRT az *indogermánok rokonsági viszonyairól* értekezik. Ebben a kérdésben is az ismeretesből kell az ismeretlen felé haladni: a modern nyelvek és nyelvjárások életéről és alakulásáról való képet kell az őskorra alkalmazni. Sem a család-elmélet, sem a hullám-elmélet nem kielégítő.

Az a föltevés, hogy az idg. ősnép mind nagyobb és nagyobb területre áradt széjjel és úgyszólván megtöltötte egész Európát, csak úgy volna valószínű, ha Európa mindaddig üres és pusztá lett volna. Pedig tudjuk, hogy már a jégkorszak előtti időben, az első kőkorszakban is nagyszámú lakosság volt itt. Arra is megtanít az anthropologia, hogy Európa mai lakossága nem egy fajból való. Az indogermánok, a kik nem voltak nagy számmal, nem szoríthatták ki s nem irthatták ki az itt lévő lakosságot, csupán meghódoltatták. Népvegyülés állott be s a leigázott népek megtanulták az idg. nyelvet. Hogy ez mikép történik, arra vannak újabb analogiák. Németországban van irodalmi köznyelv, de azért az egyes törzsbelit, a svábot, a bajort, a keleti poroszt stb. meg lehet ismerni kiejtésén. A spanyol, a francia, az olasz nyelv mind a latinból fejlődtek, de azért nincs jogunk arra következtetni, hogy ezek a népek valamikor nyelvi egységet tettek. A hány nyelvjárás volt az új nyelv átvétele előtt, annyi maradt meg azután is: a spanyol csak spanyol-román nyelvet beszélhetett, a kelta csak kelta-románt stb. Az új nyelvre hatással volt a régiek hangállapota, pl. a régi nyelv hangsúlya az újra is hatott s átalakította formáit. Így kell képzelnünk az idg. dialektusok fejlődését is. Így magyarázódik az is, hogy az egyes nyelvjárások különböző gyorsasággal fejlődnek. A kelta nyelv leghamarabb változott, — már pedig ezen a területen voltak az indogermánok eredetileg legkisebb számmal (Gallia még Cæsar idejében sem volt egészen kelta), a nyelvhelyettesítésnek (Sprachsubstitution) itt kellett legnagyobb mértékben beállania, azért vannak itt a legnagyobb változások is. Efféle jelenségek később is mutatkoznak: a felső német dialektusok «lautverschiebung»-ja voltaképp nem a régi nyelv szabályos továbbfejlődéséből magyarázódik, hanem abból, hogy az e területen lakó törzsek eredetileg kelták voltak, a kik eltanulták a germán nyelvet. Figyelembe veendő az is, hogy az ily leigázott népből kerülnek a szolgák, s az ifjabb generatio ezektől tanulja anyanyelvét. Így azután két vagy több nyelvjárásnak egyező sajátosságai megmagyarázódnak: az *i*-umlaut pl. a germán dialektusok közös sajátossága, de csak az egyes nyelvek különéletének korában megy végbe, — az okok (itt a mássalhangzók palatalizálódása) meglehetek már az őskorban is, hatásuk azonban csak később érvényesült teljesen. Egységes okra lehet tán visszavezetni a germán-kelta-italiai hangsúlytörvényt is: vagy az egyes területeken laktak oly népek, a melyek az első szótagot hangsúlyozták, vagy pedig már a közös időben fejlődött az első szótagon mellékhangsúly, a mely azután főhangsúlylyá lett. Föl lehet tenni, hogy az indogermán népek mai elhelyezkedése nagyjában megfelel a régi állapotnak.

BAUDOIN DE COURTENAY *Einiges über Palatalisierung und Ent-*

palatalisierung cz. cikke két részre oszlik. Első felében azokat az eseteket fejtegeti, mikor a szlávban a palatalis vocalis után álló *k, g, ħ* idővel *c* (ts), *z* (dz), *s* hanggá lett. — Második részében az idg. *e : o* váltakozásával — a mit az *ablaut* egyik esetéül ismerünk — foglalkozik. Szerinte itt az *e* az eredetibb hang s ennek *o*-vá válása a *dispalatalisatio* egy esete: míg előbb a nyelv középső része és az íny közel voltak egymáshoz, most eltávolodtak egymástól s ez az ajkak közeledésével jár. E változás oka pedig szerinte az *e*-re következő mássalhangzó nem-palatalis volta lehetett. Szláv dialektusokban találni e változás példáit (lengyel *e > o*, *ē > a*, bolg. *e > a*, or. *er > or* stb.). Ezért azután az idg. ősnyelvben pl. a vocativus és az imperativus *-e*-re végződik, de *o* tűnik fel az *-om*, *-ons*, *-ov* kapcsolatokban. — Azok az idg. hangváltakozások, a melyeket *ablaut* néven szokás egybefoglalni, voltakép 4 csoportba osztandók: 1. a minőségi feltételektől függő *e : o*-váltakozás; 2. a mennyiségi feltételektől (az expiratorikus hangsúlyozástól) függő *e : O* (nulla)-váltakozás (szintűgy *ei : i*, *eu : u* stb.); 3. rövid és hosszú sonansok különbsége, *ū : ū*, *ī : ī* stb.; 4. heterosyllabikus és tautosyllabikus kapcsolatok (azaz nyílt és zárt szótagok) váltakozása, *-o-u : -ou-*; *-o-r- : -or-* stb.

MICHELS VIKTOR *Metathesis im Indogermanischen* cz. cikke is az általános idg. hangtan kérdéseivel foglalkozik. Az idg. ősnyelvben, és még nagyobb mértékben az egyes idg. nyelvekben, a 'túlhosszú' (überlang) szótagok elleni ellenszenv vehető észre; megvan az a törekvés, hogy a két-mórás szótag normalis typusa általánossá legyen. Ebből a törekvésből magyarázódik egyrészt az úgyn. 'hosszú diphthongusok' megrövidülése (idg. **uēntos* : őslat. **vēntos*, ősgerm. **wendos*), másrészt e kapcsolatok második elemének elenyészése (idg. **dīēus* > **dīēs*). A túl-hosszú szótagok kiküszöbölésének egy harmadik módja a metathesis volt. MICHELS ekkép formulázza tételét: 'hosszú vocalist tartalmazó túl-hosszú szótagok már az idg. időben akkép egyszerűsítették, hogy a szótagvégző mássalhangzó a magánhangzó elé került, — föltéve, hogy e hangátvetés útján nem keletkezhettek az indogermániségben ejthetetlen hang'. Tehát: *pēl* | > *plē* |; *mēn* | > *mnē* |; *pōt* | > *ptō* | stb.; de **dīēu* | *s*-ből természetesen nem lett **dīēs*, **uēnto*-ból nem **unēto*- (ilyenkor más egyszerűsítés állott be). Így világosabbá válnék a tematikus optativusban mutatkozó *iē* : *ī* ablautviszony: *iē* régiebb *ē*-ből keletkezhett, tehát pl. **seimi*-ből **seim*; így magyarázódnék a *sēdi*-féle perfectum-typus is (idg. **se-sed-amn*, **sēsdamn*, *(*s*)*sēdamn* = l. *sēdimus*).

BLOOMFIELD M. *On the so-called root-determinatives in the Indo-European languages* cz. cikkében az úgyn. gyökér-determinativumok elmélete ellen száll síkra. Kimutatja, hogy nem jelentős elemek össze-

szerkesztése forog itt fenn, hanem analogikus képzés: az eljárás voltaképp a képzők adaptációja, — tehát szövegyítés (v. ö. NyK. 24 : 129.). Ha az igealakokról levágjuk a személyragokat, a névszókról az esetragokat, úgymond, rendesen még egy képzős ige- vagy névszóalakokkal állunk szemben. Az ige-képzők közül azok, a melyek nincsenek elkerülhetetlen használatban, könnyen valami új jelentést öltenek, a latinban pl. az *-esco* képzésű igék inchoativ jelentése egy pár igéből (*adolesco*, *senesco*, *creasco*) indult ki, a melyeknek már tövében benn volt ama jelentés. Ugyanennek a képzőnek (*-ske-*) az idg. ősidőben más értelme volt: a kérést, kívánást, keresést jelentő igéknek volt jellemző eleme (idg. **pr(ĥ)-skēti*, l. *posco*, ófn. *forscōn*, ófn. *forschen*; úfn. *heischen*, *wünschen* stb.). Az ily képző idővel mintegy a gyökér részévé, 'gyökér-determinatívum'-má lett, a *-sk-* képző pl. névszói alakokban (ném. *Wunsch*) is mutatkozik. A *-to-* praesensképzőhöz valami 'kötés, fonás, feszítés'-féle értelem fűződhett (l. *plecto*, *pecto*, ném. *flechten*, *falten* stb.) — Ismeretes, hogy az úfn. *heischen* (= ófn. *eiscōn*) ige szókezdő *h-*ja a hasonló jelentésű *heissen* igétől került. A ki nem ismeri a tényállást, a 'gyökérdeterminatívumok' szempontjából azt mondhatná, hogy egy *hei-* gyökérhez járult az egyik esetben *-sch*, a másokban *-ss* determinatívum, — a mi pedig tiszta nonsens volna! Pedig pl. PERSSON egész hasonló eljárással bontotta fel a *ued-* gyökeret egy *u-* 'beszélni' gyökérre és egy *-ed* determinatívumra; époly joggal — úgymond BLOOMFIELD — a *ueq-* gyökeret (*ῥέπος*, *vácas*) is *u-* és *eq-* elemekre lehetne bontani! Másutt van a magyarázat. Ha a *ueq-* gyökeret a *seq-* gyökérrel (*ἔννεπε* = régi lat. *insece*) vetjük egybe, bizonyos formai viszonyt látunk egyrészt *ued-* és *ueq-*, másrészt *ueq-* és *seq-* között: a *ueq* mintegy közép-alak és elejével az egyik, végével a másik gyökérre utal, — kétségkívül analogikus képzés forog fenn; egy külön *u* gyökér föltételezése époly alaptalan, mint egy *-eq* determinatívumé. Hasonlóvá válás állhat be a gyökereknek mind kezdő, mind végső részében, az első esetben látszólag vég-determinatívumok keletkeznek (*heischen*, *heissen*), a másokban kezdő-determinatívumok; a gyökérbeli vocalisok hasonlóvá válása vocalis-sorokat eredményez.

SÜTTERLIN idg. *etymológiákat* közöl; egyúvé tartoznak szerin e pl. görög *στρίψω* és ném. *streichen* (idg. **(s)triǵō*); ném. *schlecht*, *schlicht*, gör. *λίσσός* (idg. **sliqsqos*) és lat. *lima* (= **slicma*); egy idg. *gē-* gyökérből származtatja a ném. *Kot*, ófn. *quāt* (germ. **kweđóm*, idg. **getēm*) és gör. *δεισα* (idg. *gēitiē*) szokat; az idg. *eiq-*, *oiq-* (*eig-*, *oig-*) gyökérből a gör. *ειπεῖν*, l. *praeco* (**praiiqō*), ófn. *jehan* és *eihhan* alakokat; egy idg. *snot-* töből a gör. *νότος*, germ. *sunþ-* (a gyöngült *syt-* alakból), ném. *Süden* szokat stb. — KERN J. H. kifejti, hogy meg kell különböztetni egy

idg. *miǵh-* gyökeret (gör. *ὀμίχων, μοιχός*, l. *mingere*, ósk. *míga*, g. *maihstus*, ném. *Mist*) és egy *miǵh-* gyökeret (ói. *mēghás* ‚felhő‘, gör. *ὀμίχλη*, ószl. *mēgla*, agsz. és alnēm. *mist* ‚köd‘). A germánságnak két *mist* szava tehát eredetre nézve más-más gyökérből való.

Az árja nyelvágra vonatkozó kérdésekkel a következő czikkek foglalkoznak. THURNEISEN az ói. *pythivī* ‚föld‘ etymológiáját adja (szerinte összefügg vele a l. *Letavia*, sőt *Latium* is, továbbá agsz. *folde*, ósz. *folda*). — BRADKE szanszkrit nyelvtörténeti vázlatokat, HÜBSCHMANN árja és örmény szómagyarázatokat közöl. BARTHOLOMAE folytatja *Arica* cz. cikksorozatát. DELBRÜCK a *φέρω* : *φορέω*-féle igetypus árja megfelelőit fejtegeti. JOHANNSON a szkr. *āp-* ‚víz‘ szóval és rokon alakjaival (gör. *ὀπός, Ἀβδηρα*, l. *amnis*, *Addua*; talán ném. *Abend* is, mintegy ‚a napnak nyirkos, nedves vagy ködös időszaka‘) foglalkozik. STACKELBERG perzsa philologiai adalékokat közöl.

A görög nyelvészet körébe tartozik THURNEISEN dolgozata, melyben a *λαμβάνω*-féle praesentypussal foglalkozik: az uralkodó felfogással szemben kifejti, hogy ez nem tartozik az úgyn. *nasalis-infixummal* való praesensképzésekhez. Elvi fontosságú ez a megjegyzése: az ősfomákat nem szabad egyszerűen a régibb idg. nyelvek képzésmódjainak *összeadása* útján szerkeszteni, mert így az ősnyelv képe szinte komplikáltabbá válik, mint az egyes nyelveké. Az alapnyelvet szabályosabbnak kell képzelnünk, mint az élő nyelveket. A régi nyelvmélekek alakjait nem szabad túlbecsülnünk, már addig az időig is sok változás, sok újképzés állott be; azonkívül különböző nyelvekben, egymástól függetlenül, párhuzamos fejlődés mehetett végbe. — BUCK azt a kérdést fejtegeti, vajjon a nem labializált velarisok (tisztá velarisok) a görögben dentalisokká válnak-e s e kérdésre nem-mel felel. — DANIELSSON az *ἀσύλλωτος* és *λωτῆς* alakokról, CRUSIUS egy pár mythikus jelzőről (*καμφίπους Ερινός; Απόλλων Αὔρεός* = ‚Apollo matutinus‘), MEISTER a kyprosi szótagírás szabályairól, BAUNACK troezeni feliratokról, THUMB a zakon törzs ethnographiai hovatartozásáról értekezik.

Az itáliai nyelvészet egyes kérdéseiről szól R. SEYMOUR CONWAY *Minutiae Italicae* cz. cikke. Első részében a l. *hūc, fūr* alakokat fejtegeti, a másodikban a l. *au*-nak a népnyelvben *ō*-vá válásáról szól. Már Festusnál *rustici*-nek vannak mondva azok, a kik *aurum* helyett *ōrum*-ot mondanak (P. THEWREWK E. kiadásának egy helyét ekkép idézi szerzőnk: «Ponor 202.»); ezek a *rustici* első sorban a volscusok és umbriaiak lehettek. — BRUGMANN az *ācer, ācris, ācre*-féle háromvégzetű melléknevek kategóriájának fejlődéséről s egy másik cikkében a l. *quīn*-ről (főleg a *quīn consecutivum* használatáról) értekezik. — STOLZ a latin hangtörvények *chronológiájáról* szól. Aránylag legrégebb hangtörvény a

hangsúlyos szótag utáni vocalisok gyöngülése (*cavetus: *cavitus); erre a rhotacismus következik (*osinus: *orinus), ez Kr. e. 330-ban befejezett változás volt; majd a hangsúlyos szótag utáni szótag synkopéja (*orinus: ornus, *cavitus: cautus), az *e*-nek bizonyos consonansok előtti *i*-vé válása (*enslā: *inslā) s azután a hangsúlyos szótag után svarabhaktikus vocalis fejlődése (*inslā: insula). — SOLMSEN F. *Der Infinitiv Præsentis Activi und die i-Diphthonge in wortschliessenden Silben im Lateinischen* cz. értekezést közöl. Ezek a szó utolsó szótagjában lévő *ai oi ei* diphthongusok hangsúlytalanság következtében *i*-vé váltak (λεγεμένοι: legimī, λῆχοι: populī, λῆχοις: illās, *hoic: hīc). Ezért a *vīverē* infinitivust nem lehet az ói. *jīvāsē*-vel egyeztetni (ez utóbbinak **vīverī* felelne meg) s így helyesebben egy eredetileg *-ēšī*-re végződő locativusnak magyarázzák (*ferre* = **fersī*, *velle* = **velsī*). SOLMSEN szerint azonban az ói. *jīvāsē* mása sem enyészett el teljesen a latinban: a régiebb irodalomban nyomai vannak a dativus-természetű *-esai* végű infinitivusnak is. A szóvégi diphthongus először is *-ē*-vé, azután *i*-vé lett. Ide sorolja pl. a Plautusnál előforduló *vīverē*-féle infinitivusokat. Később azonban a locativus-eredetű alak lett az act. inf. rendes alakja, míg a dativus-eredetű a passivumra szorítkozott. Végül megjegyzi, hogy a *pōmerium* alak (a mely helyett régiebb **pōs-moiriom*-ból **pōmīrium*-ot várnánk) *-ē*-je régi orthographia maradványa s abból az időből való, mikor a hangsúlytalan diphthongusból keletkezett hang *e*-vel jelöltetett; a hivatalos nyelv ez esetben megtartotta a régi írásmódot. — POSTGATE a latin inf. fut. act.-ról kimutatja, hogy ennek eredeti alakja az *esse* nélkül használt *-tūrum* végű alak volt (*dicturum*); szerinte ez összetett alak: alkotó részei egy *-tū* végű locat. (dat.) és az (*erum* (**esum* = oszk. *ezom*) infinitivus (jelentése: ,esse'). — PLANTA egy capuai oszk feliratot ír le.

A kelta nyelvészet körébe tartozik OSTHOFF értekezése, melyben a labiovelaris media és media aspirata hangoknak a keltában való fejlődéséről szól; itt — főkép BARTHOLOMAE főntemlített támadásával szemben — kifejti a három gutturalis sor (labiovelaris, tiszta velaris és palatalis sor) megkülönböztetésének szükséges voltát. — WINDISCH az ír számnevekről értekezik.

Germán nyelvészeti kérdésekkel e kötetben különösen sok dolgot foglalkozik. STREITBERG a *Wisigothae* és *Ostrogothae* nevekről szól, az elsőben egy germ. *wesu-* *wisu-* tövet lát (kelta *vesu*, óir *vāsu-*, gör. *ἔσς*, illyr. *vese*, jő); a másiknak első eleme az idg. *aus-* ,fényleni' gyökérből képezett *ausro-* melléknév (v. ö. ói. *usrā-* ,fénylő'). A két névnek, e szerint, eredetileg semmi köze sem volt a nyugathoz és kelethez. — KLUGE etymológiákat közöl. A g. *saiwala* és ófn. *sēla* viszonyát úgy magyarázza, hogy a **sē-wla* alakban a szótagkezdő *wl-* épügy elvesztette *w*-jét, mint

más esetekben a szókezdő *wl-* (**wlispjan*: *lispén*). Az ófn. *mannan* accusativust szabályos alaknak (= gót *mannan*) tartja, ennek módjára (nem a mellénevek mintájára) képződtek szerinte a *Hludwigan*, *gotan*, *truhtinan*, *fateran* acc.-alakok is. — Germán etymológiákat ad KÖGEL is. Az agsz. *specan*, ófn. *spehhan* alakot az idg. *seq-* gyökér *sqe-* alakjából származtatja. A ném. *Fledermaus* (*fledermustro*) második részében a *musā* 'légy' szót látja. — NOREEN czikke is szófejtést tartalmaz. A ném. *Hexe* szerinte **haga-hazussa*, az első rész az ófn. *hag*, 'erdő', a másik egy *-ues-*: *-us-* képzős régi participium (g. *hatan* 'gyülöl'); *Hexe* tehát a m. 'elleneséges erdei *dæmon*'. — MEYER GUSZTÁV a *Samstag* szó történetéről értekezik. Az ófn. *sambaz-tac* végső forrása kétségkívül a héber *šabbat*, azonban föl kell tennünk egy nasalist tartalmazó közvetítő alakot. Már KLUGE föltételezett egy gör. **σάμβαρον* alakot, erre mutat a perzsa *šamba* is. MEYER feliratokból egy *σαμβαριζός* mellénevet mutat ki. A gör. *σάμβαρον* nem az egyházi nyelv, hanem a népnyelv alakja lehetett; ez a latin népnyelvbe is behatolt *sambaturn* alakban (fr. *samedi*), ugyanebből magyarázandó a ném. *sambaž-(tac)* is. Magának a nasalisnak keletkezése a görög nyelvterületen állhatott be (v. ö. Ἐρῶββας: Ἀρῶββας), azonban a *bb > mb* változás sémi területen is ismeretes. Végül megemlíti, hogy SCHULZE (a ki azóta részletesen szolt a *Samstag* szóról, Kuhn-féle *Zeitschr.* 23. köt., 366. l.) gör. feliratokban kimutatta a *Σαμβάριος* alakot is. — PAUL azt a szabályt fejtegeti, hogy a gótban a hangsúlytalan *-ēr* nem *-air*-ré, hanem *-ar*-rá vált (l. NyK. 28, 120. l.). — SIEVERS kimutatja, hogy a germ. *ŕl* hangcsoport assimilatio útján *ll*-lé vált (v. ö. *stapla-* és *-ŕl*-ből **stalla-*, az elsőnek képviselői agsz. *staðol*, ófn. *stadal*, az utóbbié ósk. *stallr*, ófn. *stal*). — BRAUNE kifejti, hogy az idg. *t+t* hangcsoport nem *-tpt-*, hanem *-tst-* útján változott germ. *-ss-*szé. (A *p* hang, melyet ő nem interdentalisnak, hanem alveolarisnak tart, nem szokott a *t*-vel affricatává egyesülni, erre alkalmasabb az *s*). Tehát pl. a *sed-* particiuma idg. **settó-*, majd (még idg.) **setstó-*, ez a lat. *ob-sessus*, ósk. *sess*. Nehézséget okoz a *Chatti* és *Hessen* nevek viszonya; BRAUNE szerint a kettő egy-azon gyökérből való más-más képzés, tehát nem azonosak. Megemlítem még BRAUNE következő megjegyzését: «Das *s* in ahd. *tz*, *zj* muss sich vom ahd. *s* dadurch unterschieden haben, dass in *z* ein alveolares *s* enthalten war, ahd. *s* aber weiter hinten lag mit einem mehr *š*-ähnlichen Klange. . . . Die nach oberd. Mustern gebildete magyarische Orthographie (*sz* = *s*, *s* = *š*) spricht deutlich für diese Geltung der spätmhd. *sz* (= *ž*) und *s*» (343. l. jegyz.). — BÄHDER *Die e- Abstossung bei dem mhd. Nomen cz.* cikkében Luther 1545-iki bibliakiadása alapján állítja össze a névszónak ama csoportjait, a melyeknek végén az *-e* megmarad, és azokat, a hol elenyézik. Az *e* apokopéja rendes pl. mellékhangsúlyos

szótag után (*elend, Herzog; -unge > -ung, -inne > in*), vocalis után (*neu, Frau*) stb. — LOEWE a germán gyöngé praeteritumról értekezik. Síkra száll ama nézet ellen, mely ez alak dentalisát idg. *t*-ből származtatja, és a *dh*-praeteritum mellett foglal állást, ebből magyarázódnak leg egyszerűbben az ósz. *habda, libda, sagda* alakok. Valószínűnek tartja, hogy összetétel forog fenn, ez összetétel első része az illető ige infinitivusa, második része a *dhē*-gyökér praeterituma, a *salbōda* tehát efféle alakból keletkezett volna: **salpōnon-dhedhōm*. Az első rész megrövidüléssel ebből *salpōdhedhōm* keletkezett; rövidülés állott be a második részben is, szótag-dissimilatio útján (**twīflī-dēda*: g. **twēiflīda*). [V. ö. ugyane tárgyról LORENTZ munkáját: *Über das schwache Präteritum des Germanischen* 1894, és MICHELS birálatát *IP. Anz.* VI, 85; e helyen LOEWE értekezésének gyöngé oldalai is kellőleg meg vannak világítva; l. még STREITBERG, *Urgerm. Gramm.* 314. l.]. — HOLTHAUSEN adalékokat közöl ó-angol költemények magyarázatához és szövegkritikájához. WHITNEY az amerikai angol nyelv némely hangváltozásáról szól. Mogg az alanynak és állítmánynak a skandináv nyelvekben előforduló inversiójáról értekezik, kimutatja e szórendnek régi voltát s közös germán sajátságának tartja azt. TAMM a svéd nyelv néhány szláv jövevényszavát sorolja fel.

A szláv nyelvekre vonatkozó kérdéseket fejtegetnek NEHRING (a szláv *z*-hangokról) és ROZWADOWSKI (a szláv iterativumokról). SCHISCHMANOV a Bürger Lenore-balladájából ismeretes tárgyat a bolgár népköltészetben mutatja ki. WOLLNER az iráni hősmondának a déli szlávságra való hatását fejtegeti; ránk nézve érdekes, hogy abban a mondában, melyet VUK *Sibinjanin Janko* (Hunyadi János) születéséről közölt, a Rusztemről szóló perzsa monda hatása mutatható ki. A balti nyelvsoportról két dolgozat szól: DE SAUSSURE a litván nyelv consonantikus ragozásának többes sz. nominativusáról és egyes sz. genitivusáról értekezik, ZUBATY pedig *Baltische Miscellen* cím alatt fejteget litván nyelvi alakokat és hangtani kérdéseket.

(Vége köv.)

PETZ GEDEON.

Elváltozások a francia nyelvben.

Émile Deschanel, *Les déformations de la langue française*. Paris, Calmann Lévy, 1898. 3 fr. 50. c.

Ma már nem tekintjük a nyelvet pusztán csak természetes fejlődés eredményének, melyen az egyénnek akár szándékos, akár önkénytelen átalakító hatása nyomot ne hagyna. «Mint hogy mindnyájan csináljuk a nyelvet, — írja DESCHANEL — ebben az elenőrzés nélkül történő

csinálásban nagy szerepe van a véletlennek.» S a kik a nyelv eredetén, keletkezésén elmélkednek, a fejlődésére ható tényezőket kutatják, mind több meg több nyomát látják az egyén jótékony vagy káros hatásának. E folyóiratnak egy régibb füzetében ismertettem MERINGER könyvét (*Ver-sprechen und Verlesen*; I. NyK. 26:364.), mely az egyéni nyelvhibák, beszéd közben előforduló botlások szerepét kutatja a nyelv fejlődésében. DESCHANEL könyve más úton halad ugyan, de a tények, melyeket a francia nyelv körében összegyűjtött, ugyanazt a meggyőződést keltik bennünk, hogy bármely nyelv fejlődését vizsgálva nem szabad mindig általános érvényességű törvényeket kutatni, mert sok nyelvi tény egyesek hibájának, tévedésének vagy tudatlanságának köszöni létét. A nyelv szabályai-val, a törvényszerű fejlődéssel ellenkező változásokat nevezi DESCHANEL *deformatio*-nak, elváltozásnak. Minden nyelv története elég sok példáját nyújtja az ilyen szabálytalan alakulásnak, s a legtöbb esetben az analogia ferde, rossz úton járó működése hozza létre ezt az új alakulást.

Öt csoportba osztva tárgyalja DESCHANEL a francia nyelvnek idevágó jelenségeit. Az első szakasz a jelentés változásairól szól. Vannak szabályos, lassan haladó változások, mint pl. midőn a francia *partir* (lat. *partiri*) ige, mely eredetileg azt jelentette: megosztani, lassanként az elutazás, eltávozás jelentését vette fel. Más esetben hirtelen, minden látható átmenet nélkül lép egyik jelentés helyébe a másik. Így pl. a francia *émérite* (lat. *emeritus*) azt jelentette, hogy a katona vagy tisztviselő idejét kitöltötte, tehát kivénült. Félreértve a szót, ma ilyen kapcsolatban is használják: *un clown émérite, un cambrioleur émérite, deux ballerines émérites*. A mai francia nyelvben összezavarják e két szót: *idiotisme* és *idiotie*, pedig elég nagy a különbség köztük. Feleserélik a *cours* és a *leçon* szókat is, pedig a *cours* (tanfolyam) mindig előadások sorozata, s nem egy előadás. Nálunk meg rendes szervezettel bíró iskolát neveztek el *tanfolyam*nak (Keleti kereskedelmi tanfolyam), a mi szintén félreértése a szó igazi jelentésének. A nyelv beteges változásainak csakis ez utóbbi eseteket tekinthetjük, midőn félreértés, a szó igazi jelentésének nem ismerése hozza létre az új jelentést. Az olyan jelentésváltozások, mint a milyen a magyar nyelvben az *együgyű, trággya, marha, élet* szavakon történt, természetes fejlődés eredményei, ámbár ezekre is hatással lehet a véletlen.

A magyar nyelv újabb történetében elég példáját találjuk a való-ságos deformatióknak, beteges elváltozásoknak. A *hirhedt* szónak néhány évtizeddel ezelőtt elég megtisztelő jelentése volt, midőn még Vörösmarty így szólította meg Liszt Ferenczet: «Hirhedt zenésze a világnak.» Ma már egyik művésztünk sem fogadná szívesen ezt a jelzőt. A nyelv beteges elváltozásának legáltalánosabb példája az *uralni* ige, melynek eredeti jelen-

tése világosan kitűnik ez ismert verssorból «Adja isten, hogy a magyart a fél világ uralja.» Azóta megváltozott a helyzet, s ma a vár uralja a a vidéket, a király uralja a népet. S hiába való minden küzdelem a ferde jelentés ellen; ez a szó beteg, s ki nem épül belőle többé soha. Ha az író azt akarja, hogy minden olvasó megértse, ne vegye tollára az *uralni* igét, mert biztos lehet benne, hogy olvasóinak egy része félre fogja érteni. Ma már megjósolhatjuk, hogy az *uralni* ige rövid idő múlva az elavult szavak közé fog tartozni. Ilyen deformatio a *szoptatós baba* is (*szopós baba* helyett; v. ö. *szoptatós dajka*), a mit állítólag ma már a nép is használ; én csak egy tárczaírónk könyvében olvastam. — «Az agg tudós halála minden órában *várható*», írta egyik napilapunk Zichy Antalról, nem gondolva meg, hogy így csak kellemes, örvendetes dolgokról szoktunk írni. — Szükségtelenül terjed az *-andó, endő* képző használata, pl. ebben: *kiadandó lakás*. «Az Orvosi Hetilap holnap *megjelenendő* száma.» (Magyarország, 1898. VI. 13.). — Igen kedvelt kifejezése ma napilapjainknak az, hogy valaminek *ötletéből* történt ez s ez, még akkor is, ha ötletéről szó sem lehet. Pl. «Annak *ötletéből*, hogy az egyetemi tanév második felében 170 hallgatóval kevesebb iratkozott be az orvosi fakultásra, kimutattuk . . . (Magyarország, 1898. VI. 13.). «A lapok Dániel minisztert az eset *ötletéből* méltatlanul támadták meg.» (Magy. Ujság, 1898. VII. 10). Beteges jelenség az is, midőn kellő ok nélkül túlzott, s nagyzó kifejezéseket használnak; így pl. a fővárosi nyelvben «*rémgyorsan*» terjedt el a *rém* szó, *rémbuta, remnagy, rémsok* stb.

Különösen érdekesek az idegen nyelvből átvett szavak jelentésváltozásai; pl. a latin *caballus*-ból (a. m. gebe) lett a francia *cheval*, viszont a német *Ross* gebe értelemben jutott be a francia nyelvbe (*une rosse*). A *kaliber* szót újságíróink igen szeretik ma mindenfélére alkalmazva használni: *más kaliberű ember, nagy kaliberű szónok*; legújabbán még ezt is olvastam: *igen súlyos kaliberű anyós* (Pesti Napló 1898. VI. 4.).

A könyv második szakasza a kiejtés és a szó alakjának változásairól szól, s a szerzőnek ismét bőséges alkalma van a szabálytalan, esetleges változások példáit összegyűjteni. A francia nyelv különösen alkalmas az ilyen változások megfigyelésére. Egyrészt mert a mai francia szó igen gyakran szembe állítható az eredeti latinnal, úgyhogy a nem szabályos fejlődés könnyen megismerhető. Másrészt meg a francia nyelv különös helyesírása szintén elég sok okot ad ilyen deformatiók keletkezésére. Még a magyarban is visszahatott néha az írásmód a szó alakjára; az *uccza* szót az *út* kicsinyítésének nézik, mióta meghonosodott az *utca* írásmód; s a *mérföld* szóból sokaknak a kiejtésében is *mértföld* lett, mióta az etymologizáló törekvés közbeszúrta a *t* betűt.

A szók alakjának ilyen deformatiójáról a mi nyelvészeti irodal-

munkban is elég gyakran volt szó, midőn az analogia hatását kutatták a magyar nyelv életében. A nyelvnek egy érdekes jelenségére figyelmeztet ez alkalommal DESCHANEL; midőn az író új szavakat gyárt, mert a régiet nem tartja elég hatásosnak, nyomatékosnak. Pl. az *émouvoir*, *toucher*, *confondre* szók helyett ezeket az új csinálmányokat kezdik használni: *émotionner*, *impressionner*, *confusionner*; a régi *arrest* helyébe lépett *arrestation* stb. Így lett a magyarban is a *hagy*, *ad* igékből *hagyományoz*, *adományoz*.

Ebben a szakaszban szól D. a francia helyesírás szándékolt reformjáról is. Ő ellensége a változtatásnak, mert az új írásmód kivetkőztetné a szót régi alakjából. Hogy mily csekély ok ez a reform ellenzésére, maga D. mutatja meg, midőn utána veti másik panaszát, hogy megváltoztatták már a könyvekben a számjegyek alakját is melyek most egyforma nagyságúak, míg régebben majd kisebbek, majd meg nagyobbak voltak a rendes sornál. «*On l'a ôlée* (t. i. *leur physionomie*) *aux chiffres en les réduisant à ne pas sortir du rang, ni par en haut ni par en bas.*» (130. l.) Oly csekély bajt okozott ez, hogy észre sem vettük a számjegyek alakjának ezt a változását.

A harmadik szakasz a mondat szerkezet és a szólások változásairól szól. Ezek a nyelvnek legveszedelmesebb betegségei, melyek sokkal több kárt okoznak, mint egyes szók jelentésének vagy alakjának változásai. Az *uralni* ige szerkezetéről már szólottunk. Nyelvünknek egy másik, szintén gyakran korholt beteges jelensége a *daczára annak, hogy* folytonos használata, a mi a *noha*, *ámbar* kötőszók rovására történik. A kettős tagadás a magyar mondat szerkezetnek jellemző sajátága: *senki sem volt itt, soha sem láttam*. Az az iskolai szabály, hogy két tagadás egy állítás, kezd egyeseket arra bírni, hogy ezekben is kihagyják az egyik tagadó szót, s az élő beszédben hallunk már ilyesmit: *senki volt itt, soha láttam* stb. A *tilt*, *tagad* igék mellékmondata a régi magyar nyelvben rendesen tagadó volt. *Megtiltá, hogy se enni se innia ne adnának* Debr. c. *Megtiltják, hogy ne merjék bántani* Érdy c. *Az isten tiltja, hogy testünket ne metéljük beretrával*. Czegl. — *Még eddig mind tagadtam, hogy én nálam nincsen*. Lev. T. *Tagadod, hogy az engedelmességrül nem töttél* szót. Matkó. Ma már ezt tekintik szokatlan szerkezetnek, a mellékmondat rendesen állító; pl. *megtiltom, hogy enni adj neki*. — A *himez-hámoz* igét csak tárgyatlan alakban használjuk; egy napilapunk azonban tárggyal is megpróbálja: *bármint himezzék-hámozzák is a dolgot* (B. H. 1898. VI. 4). Ilyen deformált mondat szerkezet ez is: A szerb, horvát, cseh, lengyel nem is tűr meg a nyilvánosság előtt. *a magánál más nyelvet.* (Esti Ujság, 1898. VI. 17.) A rossz szórend is megrontja a mondat értelmét. «Komoly vállalkozó a könyv illusztrálására nem akadt, míg végre a nagy-

bányai fiúk *nem tették rá* a kezüket» írja a Hét (1897. 48. sz.), s a mondat ép ellenkezőjét jelenti annak, a mit mondani akar, pedig csak a szórendet kellett volna egy kissé helyre igazítani: «míg végre a nagybányai fiúk *rá nem tették* a kezüket.»

A könyvnek két utolsó, az előbbieknél rövidebb szakasza a szavak nemének, számának változásairól, s a felesleges új szavakról szól. Bennünket az utolsó szakasz érdekelt különösebben, mert a francia nyelvújításnak egy-egy részletét világitja meg, bemutatva mikor és hol keletkezett egy-egy új szó, s némelyiknek még első használóját is megemlíti. A könyv függelékeül egy régebb tanulmányát közli a szerző, melyet AUGUSTE BRACHET két francia szótárának megjelenése alkalmával írt. (*Dictionnaire étymologique de la langue française, Dictionnaire des Doublets.*)

A nyelvnek e szabálytalan alakulásaiban DESCHANEL a francia nyelvnek nagy veszedelmét látja. «Ez a szép francia nyelv folyton romlik», írja a bevezetésben. Már azon idő óta is, midőn elérte az érettséget s tökéletességének legmagasabb fokát, eltűrt egynéhány figyelmetlenség okozta változást. Hisz az ifjúság legszebb erejében is ritkaság, a teljes egészség. Most pedig, midőn a nyelv érett kora elmúlt, borzasztó válság előtt állunk.» Majd LAMENNAIS szavait idézi: «Már alig tudnak francziául, nem írják és nem beszélnek a francia nyelvet. Ha ez a hanyatlás tovább tart, ez a szép nyelv majdnem érthetetlen *jargon*-ná süllyed.» S a könyv végén DESCHANEL újra panaszkodik a francia nyelv romlásán: «Az íróknak csak egy kis része őrzi meg a francia nyelvet tisztaságában és dicsőségében. A vigasztalás, melyet ők nyújtanak, alig enyhíti a szomorúságot, a melyet a többi okoz. A többi irány nélkül halad, mintha az esztelenység árja ragadná. Megértenék-e a XVII. és XVIII. század írói a mai francia nyelvet? Alig hiszem. Vajjon CHATEAUBRIAND vagy LAMARTINE, kik a jelen század elején éltek, megértenék-e mindig? A mióta LAMENNAIS kesergett a francia nyelv romlásán, a baj csak súlyosbodott. Mit mondana ma? Mit mondana a nagy LITTRÉ, ki harmincz évvel ezelőtt halatta már a vészkiáltást, s ki oly megható szavakkal szólított fel nyelvünk védelmére, nemcsak magunkra, mondá, hanem az idegenekre való tekintettel is, és ékesszólóan buzdított bennünket, hogy legyen gondunk nyelvünkre mert *noblesse oblige.*» (207—8. l.)

DESCHANEL panaszja bizonyosan túlzott. Az írók figyelmetlensége, gondatlansága árthat ideig-óráig a nyelv tisztaságának, de nem tehet tönkre egy oly megállapodott szerkezetű s annyi nagy író lelkében alakult irodalmi nyelvet, mint a francia. S azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy nem minden változás romlás is egyúttal; néha egy-egy szabálytalan, a szokott korlátok közé nem illő változás idővel a nyelvnek gyarapodására, javára szolgál. S a mit ma szokatlannak, hibásnak tar-

tunk, évek mulva megszokott és így helyes lesz. Maga DESCHANEL idéz egy igen találó adomát, a mi szintén a mellett bizonyít, hogy nehéz az újtásnak akár erőszakosan is útját állani. A francia akadémia szótári bizottsága a *baser* szót tárgyalta, melyet a *fonder* helyett kezdtek használni a mindennapi beszédben. ROYER-COLLARD ellenezte a szó felvételét, s azt mondta: «*s'il entre, je sors.*» S a *baser* szó nem is jutott be az akadémia szótárába, mindazonáltal az élő beszéd ma is használja; LITTRÉ már fel is vette, s azóta benne van a nagyobb francia szótárakban.

A nyelvet a nagy írók s az illető nyelvben beszélő egész nép együtt csinálják. Az írók példája magával ragadja a közönséget, mely a szokás rabja. S a szokás, mondá VAUGELAS, sokat tesz okkal, sokat ok nélkül és sokat oktanul. («*L'usage fait beaucoup de chose par raison, beaucoup sans raison, et beaucoup contre raison.*») Tehát a nagy írók izlésében és tudásában bízva remélhetjük csak a nyelv gazdagodását és szépülését. A nyelvtudós feladata, hogy figyelemmel kísérje a nyelv folytonos fejlődését, akár szabályos, akár szabálytalan ez a változás. S az ő tapasztalatain, tanácsain okulva s a maga egészséges izlését segítségül véve, fogja a gondos író gyarapítani, gazdagítani a maga nyelvét, kerülve az olyan újtást, a mely a nyelv szellemének romlására lehet, s elfogudva mindazt a mi a kifejezések szépségét, erejét növeli. A nyelvész és a szépíró együttes munkásságától remélhetjük csak az irodalmi nyelv igazi virágzását.

BALASSA JÓZSEF.

Rákos. SCHMELLER a Codex germanicus Monacensisből Bay. Wb.-jának 2: 41. lapján ezt az adatot közli: «*Die Hunger halten ytzund einen Rakusch von der Müntz und ander Mengel wegen (1525)*». Ennek az adatnak az alapján SCHMELLER a *Rakusch* szót a «*versammlung, landtag*» szavakkal értelmezte. Kétségtelen, hogy a *rákos* ebben a német adatban magyar eredetű, s ugyanilyen abban a két adatban is, a melyet a morvaországi csehség s a hazai tótság nyelvéből ismerek. Az egyik adat BARTOŠ Dialektológiájában olvasható (*rakoš*: beseda: it do rakoša, Stráni u Brodu, dil II: 377), a másik ZÁTURECKY «*Slovenska příslovi, pořekadla a úsloví*» cz. jeles művében (*rakoš*... znamená v přísloví ra du i h l u k 292. 1.). A szó eredete kutatójának ez adatokat okvetlen figyelembe kell vennie (v. ö. Nyr. 22: 280).

M. J.